

Obsah — Contents — Inhalt

Karel Sklenář

- Josef Ladislav Píč jako redaktor Památek archeologických (K stému výročí jeho úmrtí) — Josef Ladislav Píč
as editor of Památky archeologické (On the 100th anniversary of his death) 5–20

Zdeňka Nerudová — Petr Neruda — Petr Sadovský

- Srovnávací analýza paleolitických bifaciálních artefaktů — A comparative analysis of palaeolithic bifacial artefacts 21–58

Pavel Sankot — Milan Zápotocký

- Eneolitický sídlištní areál (jordanovská a řivnáčská kultura) s kruhovým objektem - rondelem v Tuchoměřicích,
okr. Praha-západ — Das äneolithische Siedlungsareal der Jordanów- und Řivnáč-Kultur mit Rondell
in Tuchoměřice, Landkr. Prag-West 59–116

Katarína Arias Kytarová

- Abusir South 2007. The Tomb of Inpunefer and the Anonymous Tomb AS 47. Preliminary Ceramics Report
— Abusír Juh 2007. Hrobka Inpunefera a anonymná hrobka AS 47. Predbežná keramická správa 117–158

Zdeněk Smrž — Martin Kuna — Aleš Káčířik

- Archeologie mizející krajiny. Terénní průzkum předpolí Dolů Nástup Tušimice — The archaeology of a disappearing
landscape. A survey of the forefield of the Nástup Tušimice Mines 159–216

Peter Trebsche

- Die Architektur der ältereisenzeitlichen Siedlung von Prag 9 - Miškovice. Zu einem neuen Gebäudetyp
mit elliptischer Palisade — Architektura sídliště starší doby železné v Praze 9 - Miškovicích. K novému typu budovy
s elipsovitou palisádou 217–270

Martin Trefný

- Attická keramika jako významný doklad jižního importu v prostředí pozdně halštatských až časně laténských Čech
— Attic Pottery as Important Evidence of Imports from the South in Late Hallstatt to Early La Tène Bohemia 271–306

Jiří Košta — Kateřina Tomková

- Olivovité korálky v raně středověkých Čechách a jejich postavení ve středoevropském kontextu — Olivenperlen
im frühmittelalterlichen Böhmen und ihre Stellung im mitteleuropäischen Kontext 307–354

Ivana Boháčová

- Dřevěné konstrukce a využití dřeva v raně středověké opevněné centrální lokalitě. Příklady z Pražského hradu
— Wooden structures and the use of wood at an early medieval fortified central site. Examples from Prague Castle 355–400

Recenze — Reviews — Rezensionen

- Anders Högberg and Deborah Olausson, Scandinavian Flint – an Archaeological Perspective (rec. Antonín Přichystal) 401–402*

- Utz Böhner, Sesselfelsgrotte IV. Die Schicht E3 der Sesselfelsgrotte und die Funde aus dem Abri I am Schulerloch.
Späte Micoquien – Inventare und ihre Stellung zum Moustérien (rec. Ivana Fridrichová-Sýkorová) 402–403*

- Evžen Neustupný (ed.) — Miroslav Dobeš — Jan Turek — Milan Zápotocký, Archeologie pravěkých Čech 4, Eneolit
(rec. Jaroslav Peška) 403–409*

- Anton Kern — Kerstin Kowarik — Andreas W. Rausch — Hans Reschreiter (Hrsg.), Salz – Reich. 7000 Jahre Hallstatt.
Veröffentlichungen der Prähistorischen Abteilung (VPA) 2. (rec. Miloslav Chytráček) 409–412*

- ANAS 19–20/2006–2007 (rec. Helena Tůmová) 412–413*

- Antonio Mateos Martín de Rodrigo, Las pasiones de Santa Eullia de Mérida o África e Hispania.
Raíces africanas católicas y donatistas del cristianismo hispano (siglos III al VII). Cuadernos Emeritenses 33/2009
(rec. Helena Tůmová) 414*

- V. I. Markovin — R. M. Munčajev, Severnyj Kavkaz: Očerki drevněj i sredněvěkovej istorii i kultury
(rec. Monika Pecinovská) 415–416*

Josef Ladislav Píč jako redaktor Památek archeologických (K stému výročí jeho úmrtí)

Josef Ladislav Píč as editor of Památky archeologické
(On the 100th anniversary of his death)

Karel Sklenář

Předloženo redakci v únoru 2011

Před 100 lety zemřel Josef Ladislav Píč (19. 1. 1847 – 19. 12. 1911), jedna z nejvýznamnějších osobností české archeologie a také jeden z nejlepších redaktorů v dlouhé historii časopisu Památky archeologické. Zejména během 90. let 19. stol. vrátil těžiště obsahu Památek k archeologii pravěku a raného středověku, zaplnil je zprávami o terénní výzkumné činnosti, kterou sám podnítil v nebývalé míře; zavedl referování o literatuře, uvedl do Památek první fotografie (1888), ale učinil je také tribunou svého zápasu o pojetí a směřování české archeologie. Tehdy se v ní vytvořily dva názorové tábory, vedené hlavními představiteli oboru: J. L. Píč jako představitel „muzejní školy“ (Národní muzeum, Česká akademie věd a umění), se snažil vytvořit historický obraz pravěku Čech, jemuž podřizoval archeologické poznatky; „univerzitní škola“ – L. Niederle (Univerzita Karlova) a K. Buchtela – se naopak omezila na archeologickou, resp. artefakturní stránku a vytvořila (definitivně v roce 1910) relativně chronologický sled pravěkých kultur; který je dodnes základem archeologické systematiky pravěku a rané historické doby v Čechách. Po Píčově dobrovolné smrti (1911) ovládla „univerzitní škola“ všechny pozice v české archeologii a Píčovu památku odsunula nadlouho do pozadí; tato práce má připomenout nejen jeho osobnost, ale i jeho význam pro formování moderní české archeologie a povšimnout si, co z jeho díla mělo trvalejší platnost.
Čechy – dějiny archeologie – Památky archeologické – Josef Ladislav Píč – Lubor Niederle – Karel Buchtela

Josef Ladislav Píč (19. 1. 1847 – 19. 12. 1911), one of the most distinguished figures of Czech archaeology and one of the best editors in the long history of Památky archeologické, died one hundred years ago. It was mainly during the 1890s that he shifted the point of focus of Památky archeologické back towards archaeology of prehistory and of the Early Medieval period, and he filled the publication with reports on field excavation activities, which he encouraged himself to an extraordinary degree. He introduced references to literature, the first photographs (1888) and also used the publication as a medium to present his struggles regarding the interpretation and direction of Czech archaeology. At that time, the two schools of thought had emerged, headed by the main exponents in the field: J. L. Píč as the representative of the “museum school” (National Museum, Czech Academy of Sciences and Arts), who attempted to depict a historic image of Czech prehistory, to which he subordinated archaeological information; and the “university school” – led by L. Niederle (Charles University) and K. Buchtela who, on the contrary, put limits on the archaeological, or artefactual, element and created (definitively in 1910) a relatively chronological sequence of prehistoric cultures, which until today forms the basis of the archaeological taxonomy of Czech prehistory and early historic period. After Píč's suicide in 1911, the “university school” prevailed in all positions in Czech archaeology and the memory of Píč was pushed aside for a long time. It is the aim of this article not only to commemorate J. L. Píč, the person, but also his role in forming modern Czech archaeology and to pay heed to some enduring aspects of his work.

Bohemia – history of archaeology – Památky archeologické – Josef Ladislav Píč – Lubor Niederle – Karel Buchtela

Srovnávací analýza paleolitických bifaciálních artefaktů

A comparative analysis of palaeolithic bifacial artefacts

Zdeňka Nerudová — Petr Neruda — Petr Sadovský

Předloženo redakci v prosinci 2009

Hrotité bifaciální artefakty jsou typologicky výrazné nástroje, vyskytující se v různých obměnách v průběhu celé starší doby kamenné. Zaměřili jsme se na otázku zda, případně jak a proč, se mění tyto nástroje v průběhu paleolitu. Studovali jsme artefakty v různém časovém horizontu. První výsledky ukázaly značnou variabilitu listovitých hrotů i v rámci jediného souboru. Databáze byla proto rozšířena o další údaje o artefaktech například z Maďarska, Slovenska, Rakouska, Polska nebo Německa. K analýzám byl využit nově vyvinutý software. Jeho podstatou je pořízení digitálních obrazů jednotlivých listovitých hrotů z narysu a bokorysu. Počítačová aplikace umožnila převést digitální obrazy nástrojů na jejich liniové obrysy, ze kterých mohly být vypočítány definované parametry. Hlavním cílem bylo získat objektivní údaje o tvaru studovaného předmětu, které by bylo možné vyhodnocovat statistickými metodami. Studované nástroje byly v živé kultuře intenzivně využívány. Prostřednictvím trasologických analýz se podařilo stanovit, že szeletienské listovité hroty i micoquienské bifaciální artefakty reprezentují multifunkční nástroje, které ale nebyly výlučně zbraněmi. střední Evropa, střední a mladý paleolit, bifaciální artefakty, morfo-metrická analýza, statistické zhodnocení, GIS

Pointed bifacial artefacts are typologically distinct tools which are present in different variations along the whole Old Stone Age. We focused on a question if and why the tools had been changing through the Palaeolithic. We studied artefacts in different spatio-temporal horizons. Preliminary results of Szeletian assemblages showed quite wide variability of leaf points within the collection from one site. The database was thus further enriched with artefact data from Hungary, Slovakia, Austria, Poland or Germany. A new software was used to analyse the data. The principle is to take side and front pictures of each leaf point. The software enables to convert digital images of the tool to contour lines and use them to calculate requested parameters. The main goal was to collect objective data of the artefact shape suitable for their evaluation by statistical methods. Studied tools had been intensively used. Using use-wear analysis we succeeded to prove both Szeletian leaf points and Micoquian bifacial artefacts represent multifunctional tools used not only as weapons.

Central Europe, Middle and Upper Palaeolithic, bifacial tools, database, morpho-metrical analysis, statistical methods, GIS

Eneolitický sídlištní areál (jordanovská a řivnáčská kultura) s kruhovým objektem - rondelem v Tuchoměřicích, okr. Praha-západ

Das äneolithische Siedlungsareal der Jordanów- und Řivnáč-Kultur mit Rondell in Tuchoměřice, Landkr. Prag-West

Pavel Sankot — Milan Zápotocký

Předloženo redakci v únoru 2009, upravená verze v prosinci 2009

Při výzkumech v l. 1997–1998 a 2000 v Tuchoměřicích na ploše ca 6 ha byly zachyceny sídlištní areály dvou eneolitických kultur – jordanovské a řivnáčské, a při jejich okraji rondel. Typ polohy: náhorní lokalita situovaná v otevřené, nestrategické poloze. Pro jordanovskou kulturu získány poznatky o struktuře sídlištního areálu. Vydělena mladší fáze staršího stupně této kultury. Z hliníku 13 datum ¹⁴C: 4250–4000 BC. Osamocený kostrový hrob s atypickými znaky interpretován jako základová oběť související se stavbou rondelu. – Kruhová palisáda s obdélníkovou přístavbou – dosud neznámá forma rondelové architektury. Pokud se potvrdí její raně eneolitické stáří, představuje typ epilengyelského rondelu, u něhož někdejší složitá forma byla zredukována na centrální část – palisádový kruh. – Objekty řivnáčské kultury zjištěny na dvou polohách. Prostor hliníků v poloze A byl sekundárně využíván jako kultovní místo (v jednom z hliníků šachta typu Schlitzgrube s bukraniem, datum ¹⁴C: 3121–2741 BC; atypická skladba keramických souborů). Rozmístění objektů v poloze B ukazuje na rozptýlenou zástavbu. Žlábký po trámech v polozemnici 11 svědčí o znalosti technologie staveb na základovém rámu; z hliníku 12 datum ¹⁴C: 3030–2880 BC.

Čechy, eneolit, jordanovská kultura, řivnáčská kultura, sídlištní areály, rondel, obětní šachta

An Eneolithic settlement area (Jordanów and Řivnáč culture) with a round feature - the rondel in Tuchoměřice, district of Praha-západ. *Excavations in Tuchoměřice in the years 1997–1998 and 2000 on an area of six hectares identified the settlement areas of two Eneolithic cultures (Jordanów and Řivnáč), including a rondel at the outskirts of these areas. The upland site is situated in an open, non-strategic location. Information was obtained regarding the structure of the Jordanów culture settlement area. The later phase of the earlier stage of this culture was separated. The carbon-14 date determined from clay pit no. 13 was 4250–4000 BC. A solitary skeletal grave with atypical attributes was interpreted as a foundation sacrifice related to the construction of the rondel. – The circular palisade with a rectangular extension represents a heretofore unknown form of rondel architecture. If the Early Eneolithic age of the rondel is confirmed, the feature represents an Epilengyel-type rondel whose former complex form was reduced to its central part – the palisade ring. – Řivnáč culture features were discovered at two locations. The clay pit at location A was secondarily used as a cult site (one of the clay pits had a Schlitzgrube-type shaft with bukrania and a carbon-14 date of 3121–2741 BC, as well as a pottery assemblage with an atypical composition). The arrangement of features at location B indicates dispersed households. The beam grooves in hut 11 are proof that the builders were aware of the technology of building on a foundation frame. The carbon-14 date from clay pit 12 was 3030–2880 BC.*

Bohemia, Eneolithic period, Jordanów culture, Řivnáč culture, settlement areas, rondel, sacrificial pit

Abusir South 2007. The Tomb of Inpunefer and the Anonymous Tomb AS 47 Preliminary Ceramics Report

Abusír Juh 2007. Hrobka Inpunefera a anonymná hrobka AS 47
Predbežná keramická správa

Katarína Arias Kytarová

Předloženo redakci v říjnu 2009, upravená verze v dubnu 2010, poslední úpravy v dubnu 2011

This article summarizes the results of the preliminary analysis of the pottery finds from the excavation of the Czech Institute of Egyptology, undertaken in the area of private tombs of the courtiers and higher officials in Abusir South during the field season of 2007. There were two main assemblages, one from the tomb of the priest Inpunefer and the other from the anonymous tomb AS 47. The chronologically most relevant pottery came from altogether three burial chambers, of which one was discovered undisturbed, with fully preserved beer jars, fine storage jars and very fine red-slipped Meidum bowls and bent-sided bowls. The large amount of pottery finds from the fill of the burial shafts included stands, platters, bread forms and rough storage jars. On the basis of the ceramics, both tombs can be dated within a time span of one to three generations to the second half of the Fifth Dynasty. The secondary so-called bread-form wall, situated west of the tomb of Inpunefer and containing a large amount of well preserved and typologically very homogenous tall bread baking forms with a massive tubular foot, can be dated to the late Sixth Dynasty, namely the reign of Pepy II.

Old Kingdom – Abusir South – private tombs – pottery – typological analysis – chronological impact

Táto štúdia sa zaoberá spracovaním a predbežnou analýzou keramických nádob z vykopávkov Českého egyptologického ústavu na pohrebisku dvoranov a vyšších úradníkov v južnom Abusíre počas sezóny v roku 2007. Obsahom sú dva hlavné súbory keramiky, pochádzajúce z hrobky kňaza Inpunefera a z anonymnej hrobky AS 47. Chronologicky najvýznamnejšia keramika pochádza z celkovo troch pohrebných komôr; z ktorých jedna bola objavená neporušená. Nachádzali sa v nich pивné džbány, jemné zásobnice ako i veľmi jemné misy pokryté červeným listrom. Bohaté ale silne fragmentárne keramické nálezy z pohrebných šácht zahŕňali prevažne stojany, podnosy, chlebové formy a zásobnice. Na základe rozboru keramiky môžu byť obe hrobky datované do druhej polovice 5. dynastie v rozmedzí časového obdobia jednej až troch generácií. Sekundárny múr z chlebových foriem je datovaný do konca 6. dynastie do vlády Pepiho II., a to predovšetkým na základe nálezů veľkého množstva typologicky homogénnych vysokých chlebových foriem s mohutnou bázou.

Stará ríša – južný Abusír – súkromné hrobky – keramika – typologická analýza – chronologický význam

Archeologie mizející krajiny Terénní průzkum předpolí Dolů Nástup Tušimice

The archaeology of a disappearing landscape
A survey of the forefield of the Nástup Tušimice Mines

Zdeněk Smrž — Martin Kuna — Aleš Káčerik

Předloženo redakci v dubnu 2010, upravená verze v září 2010

Terénní průzkum v předpolí Dolů Nástup Tušimice zahrnoval několik metod nedestruktivní archeologie, především však analytický povrchový sběr. Sběr proběhl v pravidelné síti kruhových jednotek lokalizovaných pomocí GPS, standardní metodikou a s klasifikací podmínek povrchové viditelnosti. Výsledky sběru a další geografické a archeologické informace o sledovaném území byly zpracovány v GIS. Získaný soubor dat představuje podrobný systematický vzorek povrchového archeologického obrazu poměrně velkého území (8,9 km²). Tento vzorek je unikátní také proto, že jej bude možné srovnat s „totálním“ archeologickým odkryvem, který již byl zahájen a který má pokračovat do r. 2030. V kombinaci s dalšími poznatky umožňují výsledky průzkumu kvalifikovaný odhad archeologického potenciálu území, které v příštích letech zcela zmizí. Pozornost je v článku věnována i otázkám postdepozicičních transformací povrchových souborů, přičemž jako jejich hlavní faktory jsou rozeznány doba od poslední hluboké orby, podmínky viditelnosti a eroze půdy. Nepříznivý souběh těchto podmínek může způsobit početní redukci povrchového souboru v rozsahu řádů, což má dopad i na počet a skladbu rozeznávaných chronologických komponent.

analytický povrchový sběr, nedestruktivní archeologie, postdepoziciční transformace, GIS, povrchová těžba uhlí

Our field survey in the forefield of the open-cast Nástup Tušimice (NTM) coal mine (the upper Hutná valley, 2007–2009) included several non-destructive methods, primarily a surface artefact survey. The survey was conducted in an analytical manner, using a regular grid of circular units (50 m in diameter) located by GPS. Each unit was walked with 50% surface coverage, while the type of crop, cultivation phase and other conditions for surface visibility were recorded. The results of the survey were processed in GIS, together with other archaeological and geographic information. The obtained set of data represents a detailed systematic sample of the surface archaeological record of a large landscape area (8.9 km²). This “snap” is also unique in that it will be possible to compare it to the continuous archaeological excavation that has already been launched in 2007 and which will continue for the next 15–20 years. In combination with additional information, the results of our survey make it possible to venture an evaluation of the archaeological potential of an area that will disappear completely in the coming years. In order to make our results more reliable, attention was likewise paid to the discussion of post-depositional transformations within the surface assemblages collected. The main factors of these are identified as follows: the time-span from the last deep ploughing, surface visibility conditions and the rate of soil erosion. An unfavourable combination of these aspects could have caused a reduction in the number of surface finds by several orders of magnitude. Post-depositional processes have also had an indirect, but substantial, impact on the composition of finds according to their age.

surface artefact survey, analytical fieldwalking, non-destructive archeology, post-depositional transformations, GIS, open-cast coal mining

Die Architektur der ältereisenzeitlichen Siedlung von Prag 9 - Miškovice

Zu einem neuen Gebäudetyp mit elliptischer Palisade

Architektura sídliště starší doby železné v Praze 9 - Miškovících
K novému typu budovy s elipsovitou palisádou

Peter Trebsche

Předloženo redakci v říjnu 2010, upravená verze v květnu 2011

V letech 1999–2004 bylo při záchranném výzkumu v Praze 9 - Miškovících odkryto sídliště bylanské kultury, které vykazuje jasně strukturovaný plán. Sídliště je členěno lineárním a kurvilineárním systémem příkopů. K budovám patří minimálně 13 kůlových staveb, 13 zahloubených domů (polozemnic) a 10 jam. Na okraji areálu se nachází pět hliníků. Nejvýznamnější nález představuje elipsovitý žlábek se vstupem na severozápadní straně. Uvnitř stála čtvercová stavba s devíti sloupy. K této stavbě existují tři přesné analogie s téměř totožnými rozměry v Kuřimi na Moravě, v Unterradlbergu v Dolním Rakousku a v Köschingu v Horním Bavorsku. Otázku funkce těchto monumentálních staveb nelze jednoznačně zodpovědět. Přístup do nich byl zjevně umožněn jen vybrané skupině obyvatel. Vnitřek budovy byl před pohledem zvenčí chráněn palisádou. Na základě zkoumání architektury je možné usuzovat na sociální strukturu obyvatelstva. Sídliště v Praze 9 - Miškovících ukazuje nejen hierarchické, ale i společenské a korporativní struktury, které je možno nejlépe znázornit pomocí modelu podle G. Feinmana.

doba halštatská, Čechy, sídliště, architektura, typ domu, sociální interpretace

Architecture of an Early Iron Age settlement in Prague 9 - Miškovice

On a new type of structure with an elliptical palisade

During rescue excavations in Prague 9 - Miškovice, a Bylany culture settlement was unearthed between 1999–2004, which features a clearly structured layout. The settlement is divided up by a system of linear and curvilinear ditches. Its structures include at least 13 post buildings, 13 sunken dwellings and 10 pits. Five clay pits have been found at the perimeter of the grounds. The most notable find is that of an elliptical trench with an entrance in the north-east, inside of which stood a square structure constructed of nine posts. There are three exact analogies to this structure with almost identical dimensions, found in Kuřim in Moravia, Unterradlberg in Lower Austria and in Kösching in Upper Bavaria. The question regarding the function of these monumental structures cannot be easily resolved. Access to the structures was evidently only for a selected few. The interior of the structure was blocked off from outside viewing by a palisade wall. Based on architecture examination, it is possible to refer to the social structure of the population. The settlement in Prague 9 - Miškovice demonstrates not only hierarchical, but also communal and corporate structures, which can best be described using G. Feinman's model.

Hallstatt period, Bohemia, settlement, architecture, building type, social interpretation

Attická keramika jako významný doklad jižního importu v prostředí pozdně halštatských až časně laténských Čech

Attic Pottery as Important Evidence of Imports from the South in Late Hallstatt to Early La Tène Bohemia

Martin Trefný

Předáno redakci v červnu 2010, upravená verze v září 2010

Řecká attická keramika představuje jeden z nejcharakterističtějších druhů importů středomořské proveniencí pozdní doby halštatské až časně laténské na území Čech. Poprvé byla na našem území zjištěna na konci šedesátých let, doposud poslední nález je znám z roku 2007. V českém prostředí jsou nálezy attické keramiky oproti nálezům z ostatních částí keltské Evropy specifické jak z hlediska charakteru jednotlivých nálezů tak také nálezového kontextu. Role attické keramiky ve vztahu k určitým aspektům života pozdně halštatských až časně laténských komunit na našem území není zcela vyjasněna. Nezpochybnitelným je však její význam jako dokladu schopnosti uskutečnění transferu i tak obtížně portabilního druhu zboží, jakým je jemná stolní keramika. Nálezy attické keramiky na českém území tedy spolu s ostatními importy středomořské proveniencí dokládají integraci území české kotliny do sítě interregionálních dálkových kontaktních koridorů mezi severem a jihem Evropy.

attická keramika, Čechy, středomořské importy, pozdní doba halštatská až časná doba laténská, dálkové kontakty

Greek Attic pottery is one of the most characteristic types of imports of Mediterranean provenance in Late Hallstatt to Early La Tène Bohemia. Attic pottery was first discovered in this country at the end of the 1960s; the most recent find was in 2007. Compared to finds from other parts of Celtic Europe, the finds of Attic pottery in the Czech environment are particular from the perspective of the nature of individual finds and their finds contexts. The role of Attic pottery with respect to specific aspects of life in the Late Hallstatt to Early La Tène periods in this country has not been clarified in full. However, the importance of this pottery as evidence of the ability to realize the difficult transfer of fragile goods such as fine table pottery is indeed great. Finds of Attic pottery in the Czech lands, along with other imports of Mediterranean origin, document the integration of the Czech basin in the interregional, long-range communication corridors between the north and south of Europe.

Attic pottery, Bohemia, Mediterranean imports, Late Hallstatt to Early La Tène period, long-distance contacts

Olivovité korálky v raně středověkých Čechách a jejich postavení ve středoevropském kontextu

Olivenperlen im frühmittelalterlichen Böhmen
und ihre Stellung im mitteleuropäischen Kontext

Jiří Košta — Kateřina Tomková

Předloženo redakci v květnu 2010

Olivovité korálky, charakteristické elipsovitým tvarem a podélným žebrováním, patří mezi typické zástupce středoevropského skleněného šperku v období raného středověku. Klíčovou oblastí pro jejich poznání jsou Čechy, kde jich bylo nalezeno podstatně větší množství než v jiných regionech. Základem studie je podrobná analýza topografie výskytu, metricky, barvy, kvality a chemického složení skla těchto nálezů z území Čech. Chronologická analýza dokládá výraznou korelaci se šperkem velkomoravského a podunajského okruhu a delší přežívání těchto nálezů v Čechách v 10. století. Autoři charakterizují význam tohoto typu korálek v náhrdelnících z dalších středoevropských území. Olivovité perly představují jednoznačný doklad existence středoevropských sekundárních dílen produkcí skleněný šperk.

sklářství, korálky, raný středověk, střední Evropa, chemické analýzy

Olive-shaped beads with a characteristic ellipsoidal form and lengthwise ribbing are a typical representative of Central European glass jewels from the Early Middle Ages. The key territory for learning about these jewels is Bohemia, where a substantially greater number of beads have been found compared to other regions. The foundation of the study is a detailed analysis of the topography of the areas of occurrence in Bohemia along with the measurements, colour, quality and chemical composition of the glass. A chronological analysis shows significant correlation with jewels from Great Moravia and the Danube region, and the longer existence of these finds in Bohemia in the 10th century. The authors characterize the importance of this type of bead on necklaces from other Central European lands. Olive-shaped pearls represent unequivocal evidence of the existence of Central European secondary workshops producing glass jewels.

Glass-making, beads, Early Middle Ages, Central Europe, chemical analyses

Dřevěné konstrukce a využití dřeva v raně středověké opevněné centrální lokalitě Příklady z Pražského hradu

**Wooden structures and the use of wood at an early medieval fortified central site
Examples from Prague Castle**

Ivana Boháčová

Předloženo redakci v listopadu 2009

V areálu Pražského hradu byly v průběhu 20. století záchranným archeologickým výzkumem opakovaně odkrývány dřevěné konstrukční prvky obytné zástavby i fortifikačních staveb z období raného středověku. V několika případech jsou dosud dochovány in situ. V rámci českých zemí jde o nálezy zcela ojedinělé. Pro některé z konstrukcí máme k dispozici sérii dendrodat, které nám umožňují postihnout dobu jejich vzniku i způsob jejich geneze. Poprvé jsou celkově vyhodnoceny pozůstatky dvou staveb z 10.–11. století dochovaných pod 3. nádvořím Pražského hradu, které reprezentují dva odlišné typy sídlištních objektů – srub a konstrukci s výpletem. Po předchozím obecném souhrnu poznatků o fortifikačních stavbách Pražského hradu jsou nyní detailně popsány dva typy výztuže dvou nejstarších fází dřevohliněné hradby, konstrukce roštová a kombinovaná, z nichž starší byla zbudována nejspíše v průběhu prvních dvou desetiletí 10. století, mladší patrně před polovinou 10. století.

raný středověk, opevnění, domy, dřevo, hrad, Praha, interdisciplinární výzkum

Rescue archaeological excavations on the grounds of Prague Castle during the course of the 20th century repeatedly uncovered wooden structural elements of settlement buildings and fortification structures from the Early Middle Ages. In several cases these elements remain preserved in situ. These finds are extraordinary for the country as a whole. We have a series of dendro data available for some of the structures; these help with our understanding of the period in which the structures originated and the manner in which they were created. For the first time an overall evaluation is made of the remnants of two structures from the 10th–11th centuries preserved beneath the 3rd courtyard at Prague Castle that represent two different types of residential buildings – a log house and a structure with a woven paling. Two types of timbering in two of the earliest phases of the wood and earth walls are described in detail: a grid structure and a combined structure. The earlier wall was probably built during the first two decades of the 10th century, the younger wall probably before the middle of the 10th century.

Early Middle Ages, fortifications, houses, wood, stronghold, Prague, interdisciplinary research

Recenze — Reviews — Rezensionen

Anders Högberg and Deborah Olausson Scandinavian Flint – an Archaeological Perspective

Aarhus University Press 2007
Langelandsgade 177,
DK-8200 Aarhus N, Denmark
158 stran, množství barevných fotografií
a mápek v textu.
ISBN 978 87 7934 279 8
Cena: 24.25 Euro

Recenzoval:

Antonín Přichystal

Ústav geologických věd PfF MU v Brně
Kotlářská 2, 611 37 Brno
prichy@sci.muni.cz

Všichni badatelé zabývající se ve střední Evropě surovinami štípaných industrií pocítují už dlouhou dobu nedostatek údajů o klasických zdrojích silicitů (pazourků) ve skandinávských zemích. Tato surovina se totiž vyskytuje i na našem území díky pleistocenním kontinentálním ledovcům, které nejméně dvakrát (během mindelu a rissu) dosáhly až do severních Čech, českého Slezska či na severní Moravu a tyto suroviny přivlekly s sebou. Pokud jsou skandinávští archeologové schopni rozlišovat různé typy v rámci jejich výchozů, mohli bychom se je naučit poznávat i mezi eratickými materiály na našem území. Dalším důležitým důvodem pro znalost skandinávských materiálů je ta skutečnost, že zejména koncem eneolitu a ve starší době bronzové, kdy se na našem území objevují jako prestižní artefakty silicitové dýky a sekery, je možné, že některé z těchto artefaktů pochází až z dílen při primárních skandinávských zdrojích.

Každého, kdo chce získat základní představu o skandinávských pazourcích, proto potěší kniha Anderse Högberga a Deborah Olausson „Scandinavian Flint – an Archaeological Perspective“. Kniha sice vyšla v Dánsku, ale A. Högberg je švédský archeolog, jenž získal Ph.D. na univerzitě v Lundu a nyní pracuje v Sydsvensk Arkeologi Ltd v Kristianstadu. D. Olausson působí jako profesorka archeologie na lundské univerzitě.

V úvodní části je přiložena mapa, která ukazuje klíčové lokality se zdroji pazourku především na východních pobřežích ostrovů Jutland, Funen a Zealand, které tvoří Dánsko, a na jihozápadním pobřeží Švédska. Severní Švédsko, Norsko ani Finsko primární zdroje pazourku nemají, kontinentální ledovec je ale mohl dopravit jako eratika na jihozápadní pobřeží Švédska a jižní pobřeží Norska.

Dále si autoři vytyčují hlavní cíl knihy: popsat a definovat jednotlivé typy skandinávských pazourků. Konstatují, že i když existují snahy exaktně charakterizovat jednotlivé zdroje pazourků na základě stopových prvků, většina archeologů stále upřednostňuje klasifikaci založenou na základě charakteristických makroskopických znaků. Aby autoři získali reprezentativní kolekci všech významných typů skandinávských pazourků, uspořádali v roce 2001 v Malmö „Flint Seminar“, na který účastníci přivezli 52 vzorků ze Švédska, Dánska a baltického pobřeží v severním Německu. V nich pak bylo rozlišeno 17 typů, jejichž referenční kolekce jsou uloženy jednak na Department of Archaeology and Ancien History v Lundu, jednak na institutu Malmö Heritage v Malmö. Na obou institucích mají být pro zájemce dostupné ke studiu.

V další kapitole je řešena problematika primárních a sekundárních zdrojů pazourku. Sekundárními jsou míněny jejich výskyty v ledovcových sedimentech. O těchto zdrojích

panuje všeobecně představa, že jsou horší kvality v důsledku nárázů při transportu a následném zvětvávání. Rovněž jejich velikost je obvykle nedostatečná pro zhotovení větších nástrojů. Na druhé straně někteří autoři upozorňují na výjimky, kdy eratický pazourek byl upřednostňován před těženým z výchozu. Vysvětlují to právě selekcí při transportu ledovcem, kdy v morénách vydržely jen kvalitní kusy. Experimenty autorů s pazourky z obou zdrojů ukázaly, že v obou případech je možné získat jak kvalitní, tak špatnou surovinu

V další části publikace se autoři zabývají klíčovým problémem, který trápí i ve střední Evropě řadu badatelů: „Jaká je vlastně definice pazourku a rozdíl mezi rohovcem a pazourkem?“ Skandinávští autoři konstatují podobnou situaci jako ve střední Evropě, to je zaměňování termínů pazourek a rohovec, protože i v jejich archeologické literatuře je odlišování mezi těmito siliciti založeno na subjektivním dojmu, jestli vypadají kvalitně, jemnozrnně a vhodně ke štípaní. V principu je ale situace podobná jako v polské archeologické literatuře, neboť i rohovce paleozoického (ordovického) stáří jsou označovány jako pazourky, to znamená, že slovo pazourek (flint) se používá místo termínu siliciti. Autoři dokonce konstatují, že v žádném skandinávském jazyku není ani ekvivalentní slovo pro rohovec (chert). Uvádějí pak geologické definice rohovce a pazourku používané ve Skandinávii (str. 25), které jsou naprosto srovnatelné s tím, co navrhuje již řadu let autor této recenze: „Pazourek je varieta rohovce vyskytující se v hornině křídle křídového stáří s typickými výskyty v jižní Anglii a severní Evropě“. V další větě pak ale autoři více méně rezignovaně konstatují, že v knize budou následovat skandinávskou praxi a všechny variety rohovců nazývat jako pazourek (poznámka recenzenta: problém shrnujícího termínu je možné řešit dobře definovaným petrografickým termínem siliciti, na který jsou již archeologové v bývalém Československu zvyklí a běžně jej v odborných publikacích používají).

Pak je čtenář seznámen nejen slovem, ale i instruktivními barevnými fotografiemi s výchozy glacienních sedimentů s eratickými svrchnokřídovými i dánskými siliciti na švédském západním a norském jižním pobřeží. Následují popisy a instruktivní foto křídových sedimentů obsahujících konkréce pazourků na dánských ostrovech. Na některých fotografiích je dobře vidět rozdíl mezi nadložními mechovkovými vápenci dánského stáří (rovněž s obsahem siliciti) a podložní maastrichtskou křídou s klasickými pazourky. Krátce jsou zmíněny i výchozy na německé Rujaně.

Jak to vypadalo s pravěkým dobýváním siliciti ve Skandinávii? Jsou popsány dvě oblasti s neolitickou těžbou, obě ležící v severním Jutlandu: jednu reprezentují lokality Skovbakken a Blegvad v kraji Aalborg, druhá leží více na SZ v prostoru Hillerslev – Hov – Bjerre. Vedle pravěkých dolů ovšem existovaly prehistorické dílny v blízkosti skalních útesů při pobřeží, pokud se pod nimi hromadily konkréce kvalitních pazourků. Takové dílny jsou např. známy v blízkosti útesu Stevns Klint v Dánsku, u Fornæs na Jutlandu nebo na ostrově Sejerø severně od Zealandu. Na Stevns Klint navíc situaci komplikuje novověká těžba v letech 1936–1938, kdy bylo vyexportováno 10 780 tun kulovitých pazourků zejména do střední Evropy (včetně 3 tun do Československa) a Severní Ameriky, v menších množstvích také až do Austrálie, Jižní Ameriky nebo Japonska.

Druhá část knihy je zaměřena na determinaci jednotlivých skandinávských typů siliciti. Nejdříve jsou zmíněny metody použité na jejich charakteristiku (optické, chemické a LA-ICP-MS analýzy). Poslední zmíněnou metodou (laserová ablace kombinovaná s induktivně vybuzeným plazmatem a hmotnostní spektrometrií) bylo analyzováno 360 úštěpů na Univerzitě of Missouri-Columbia. Touto metodikou pro-

vádíme rovněž analýzy na PřF MU v Brně, poněvadž je v podstatě nedestruktivní a je s ní možné stanovovat i stopové prvky či vzácné zeminy. Poté je charakterizováno 17 typů silicitů (podle autorů pazourků) převážně svrchnokřídového nebo staroterciárního stáří; je mezi nimi ale uveden kvůli podobnosti také rujánský pazourek (Rügen flint), jehož zdroj už neleží ve Skandinávii nebo silicity ordovickeho či kambrického stáří. Všechny typy jsou popsány jednotně: název a jeho synonyma, geologické stáří, používání v pravěku, referenční literatura, geografické rozšíření, primární výskyt, současná dostupnost, dostupnost v pravěku, lokalizace studovaných vzorků, barva, zrnitost, charakter štípaného povrchu, lesk, homogenita, průsvitnost, charakter kůry (stupeň zvětrání, stavba, tloušťka, barva, přechod do silicitové hmoty), tvar a velikost konkréci, jiné významné charakteristiky a jako poslední vlastnost štípatelnost. Je tedy zřejmé, že charakteristika skandinávských surovin je postavena na makroskopických vlastnostech.

Závěrečné kapitola shrnuje na dvou stranách nejzajímavější zjištění a za ní následuje přes 140 položek v seznamu literatury (včetně dvou internetových zdrojů), které se v naprosté převaze týkají skandinávských silicitů.

V publikaci je množství přehledných mapek, několik historických černobílých fotografií a především mnoho barevných fotografií popisovaných surovin. Je otázkou, zda jejich zařazení do textu (respektive na bílé pozadí) bylo šťastné, poněvadž kvalita není vždy stoprocentní – některé působí mírně rozostřeným dojmem nebo jejich bílá kůra splývá s pozadím.

Pokud lze poukázat na slabší místa knihy, pak chybí alespoň stručné popisy výbrusů pod polarizačním mikroskopem nebo jejich fotografie, nejsou rovněž uváděna žádná konkrétní chemická data či závěry z nich (např. ze zmiňované aplikace LA-ICP-MS).

Pro získání přehledu o skandinávských silicitech (pazourcích), představuje recenzovaná kniha základní literaturu. Je napsána přehledně, čtivě, oba autoři v ní zúročili mnohaleté praktické zkušenosti s těmito základními surovinami pro štípané artefakty. Jedná se nepochybně o klíčovou literaturu pro každého, kdo se touto problematikou chce zabývat.

Utz Böhner

Sesselfelsgrötte IV
Die Schicht E3 der Sesselfelsgrötte
und die Funde aus dem Abri I am Schulerloch

Späte Micoquien-Inventare
 und ihre Stellung zum Moustérien

Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2008.
 307 stran, 109 obrázků, 52 tabulek.
 ISBN 978-3-515-09274-6

Recenzovala:

Ivana Fridrichová-Sýkorová

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
 Letenská 4, 118 01 Praha 1
 sykorova@arup.cas.cz

Recenzovaná kniha patří do řady publikačních počínů věnovaných význačným nalezištím paleolitického stáří z oblasti dolního altmühlského údolí v dnešním Bavorsku. Tato oblast výskytu jeskyní a abri, kterou člověk využíval hlavně v období středního paleolitu, je pro badatele známa již od počátku minulého století a nálezy z ní se i pro další generace badatelů stávají vítaným zdrojem poznání a hojných informací, které přináší možnost pochopení velmi složitého kulturního vývoje lidstva v mladší fázi středního paleolitu, včetně stále módního zájmu o nástup paleolitických kultur, jejichž nositelem byl již současný druh rodu *Homo*, tedy přechodu mezi středním a mladým paleolitem.

Je zřejmé, že nové možnosti interpretace skvěle heuristicky zvládnutých archeologických výzkumů v minulosti a k nim je obě naleziště třeba počítat, budou i v budoucnosti zdrojem bližšího pochopení způsobu života neandertálců.

Publikace přináší skvělý faktografický přehled o dějinách výzkumu altmühlského údolí a velmi detailní popis obou k analýze zvolených nalezišť, včetně shrnujících pasáží o stratigrafických poměrech, které jako u většiny jeskynních sedimentů v minulosti podléhaly velmi složitým postdepozičním vlivům a změnám. Tato skutečnost je navíc v současnosti konfrontována se stále se zlepšujícími se a dostupnějšími metodami absolutního datování, které přidělává vrásky na jinak jasných obličejích badatelů, neboť poněkud „znehledňují“ tradičně pojmávaný model vývoje různých „-ienů“ ve velmi složitém kulturním vývoji člověka v době posledního glaciálního období, mladý paleolit nevyjímaje.

Za pozornost stojí přesný popis a interpretace dokladů přirozené eroze a porušení náleзовých celků a okolností i stratigrafických sledů v Sesselfelsgrötte, které je klíčovým bodem „obohacování“ paleolitických inventářů přírodními procesy. Důraz jaký byl a je kladen na přesnou heuristiku archeologického pramene a jeho zasazení do konkrétního rámce přírodních změn by mohl sloužit jako vzor pro dnes v Čechách poněkud jalovou diskusi, co je a není předmětem archeologických výzkumů. Je velká škoda, že čeština nezná adekvátně důrazný termín „Befund“ a musí používat různých opisů a slovních spojení, která se v archeologické teorii, zvláště v našem prostředí současnosti sama stávají předmětem „odborné“ diskuse, místo toho, aby byla patřičná pozornost věnována samotné podstatě archeologického výzkumu a získávání nových pramenů.

Jednotlivá zjištění v Sesselfelsgrötte jsou velmi podrobně analyzována a velmi pečlivě prostorově hodnocena tak, aby

bylo zřejmé, nakolik jsou následně kulturní a přírodní interpretace schopné posloužit jako zdroj modelace využívání tohoto regionu neandertálskou populací.

Podobný přístup zvolil autor i v případě naleziště Abri I, Schulerloch, které bylo bohužel v 70. letech minulého století postiženo neodborně vedenými výkopy.

Asi není třeba připomínat, že celkové analýze byly podrobeny nejenom kamenné artefakty, ale i kosti zvířat a další jevy (počet a rozptyl opálených artefaktů, výskyt uhlíků atd.), které jsou s pozůstatky života člověka neodmyslitelně spojeny.

Typologická analýza nálezů z obou lokalit vychází z práce F. Bordese, navíc doplněné o popis a přesnou registraci umístění, charakteru i poškození pracovních hran nástrojů, tedy je pojata zcela v tradičním, navíc osvědčeném duchu. Velmi názorné jsou v závěru připojené tabulky, skvěle provedená a vysvětlená kresebná dokumentace vybraných artefaktů. Technologii je věnováno rovněž patřičné místo, neboť ze závěrů této analýzy užívání různých technik opracování jader a přípravy ústěpů lze korigovat jistou „strnulost“ typologické metody ve vztahu ke kulturnímu zařazení inventářů kamenných artefaktů. Nedílnou součástí je i provázání na zdroje a kvalitu kamenné suroviny, která velmi významně ovlivňuje nejen vzhled, ale někdy i charakter paleolitických nástrojů a jejich kulturní interpretaci.

Závěr knihy je věnován odpovědím na několik zásadních otázek, směřujícím k vyjasnění vztahu micoquienu k nastupujícím mladopaleolitickým kulturám s listovitými hroty. Je zřejmé, že region altmühlského údolí nepatřil k oblastem kulturní synkreze mezi micoquienem a aurignacienem, tedy, že se patrně z hlediska hlavních vývojových trendů jednalo o území okrajové, zato velmi významné, pro prolínání prvků charakteristických pro micoquien a mladý moustérien. Více než kdy jindy však nabývá na síle problematika ovlivnění mladopaleolitických kultur s listovitými hroty konceptem pozdního micoquienu, i když ani současné poznatky nejsou ještě natolik ucelené, aby jednoznačně objasnily míru kulturního ovlivňování dvou evropských lidských populací na přechodu mezi středním a mladým paleolitem. Zatím se pro region altmühlského údolí spíše jeví jako pravděpodobnější hypotéza o periferizaci značných oblastí centrální Evropy (např. i české kotliny), která umožňovala delší setrvání původních evropských obyvatel (neandertálců) a tím možné ovlivnění nastupujících mladopaleolitických kultur, jakkoliv jejich zájem již asi na samém počátku patřil toku Dunaje.

Závěrem nezbyvá než tuto skvěle napsanou práci doporučit odborné archeologické veřejnosti s přáním, aby čtenáři vnímali tu skutečnost, že klasické, tradiční zpracování skvěle provedené heuristiky archeologických pramenů otevírá nepřehlednou studnici nových pohledů na starší evropské dějiny lidstva, a to cestou zpětně ověřitelných vstupních premis obecně koncipovaných modelů rekonstrukce chování neandertálské populace.

Evžen Neustupný (ed.) — Miroslav Dobeš — Jan Turek — Milan Zápotocký

Archeologie pravěkých Čech / 4
Eneolit

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Praha 2008.
185 str., 59 obr., 16 barevných příloh.
ISBN 978-80-86124-77-3

Recenzoval:

Jaroslav Peška

Archeologické centrum Olomouc
U Hradiska 42/6, 779 00 Olomouc
peska@ac-olomouc.cz

Publikace je součástí ucelené řady *Archeologie pravěkých Čech* (8 svazků) podávající moderní přehled vývoje českého pravěku až po protohistorii, který byl již souborně recenzován (Vencl 2009; Furmánek 2009). Nyní podrobněji ke svazku o pozdní době kamenné - eneolitu. Editorem a autorem koncepce svazku se stal E. Neustupný, který je současně autorem úvodního obecného přehledu o českém eneolitu (měč zpracoval M. Dobeš a významná naleziště sestavila R. Šumberová) a kapitoly o časném eneolitu. Starší, střední a mladší eneolit je společným dílem editora (vždy základní charakteristika periody) s dalšími specialisty na danou problematiku. V období staršího eneolitu zpracoval kulturu nálevkovitých pohárů a nejstarší úsek badenské kultury M. Zápotocký. Badenská kultura středního eneolitu je společnou prací E. Neustupného a M. Zápotockého, kultury řivnáčská a chamská vyšly z pera M. Zápotockého, kultury kulovitých amfor se věnoval M. Dobeš. O pohárové kultury mladšího eneolitu se podělili E. Neustupný (kultura se šňůrovou keramikou) a J. Turek (kultura zvoncovitých pohárů). Jak editor v předmluvě uvádí, je autorství, na rozdíl od jiných svazků, důsledně vyznačováno, obtížným úkolem bylo udržení jednotné koncepce celého díla. Navzdory akceptaci společného postupu nebo naopak důslednému uvádění odlišného přístupu jednotlivých (spolu)autorů je rozdílnost názorů v textu patrná.

Svazek je členěn do 5 kapitol se snahou o dodržování pevně dané struktury. Ta spočívá v podání obecnější charakteristiky období a jednotlivých kultur, časové a prostorové variabilitě, analýze sídelních areálů, přehledu nemovitých a movitých artefaktů. Následuje představení společnosti, její ekonomiky a ideologie společně s pokusem o objasnění kořenů, resp. geneze kulturních entit.

1 Všeobecný přehled eneolitu

Po stručném vymezení znaků a nastínění historie výzkumu autor naráží na značně roztržitou terminologii a nejednotnost při řazení některých souborů. U časného eneolitu vychází ze dvou tradic, pro Čechy má význam zvláště západní (michelsberská). Eneolit jako součást větších kulturních celků člení na časný se 2 stupni, z nichž starší vychází z tradic neolitického lengyelského okruhu (pozdně lengyelské skupiny Střešovice, Aichbühl, starší Jordanov), mladší již bez tohoto nádechu s příklonem k J Německu (mladší Jordanov/Jenštejn, Michelsberg s jevy Schussenriedu). Doménou staršího eneolitu je kultura nálevkovitých pohárů s fázemi baalberskou, sířemskou a salzmündskou, nově je v Čechách doložena i bolerázká skupina, vnímaná zde jako nejstarší badenská kultura.

Střední eneolit zabírají vlastní badenská kultura (fáze Lysolaje a Kamýk), bošácká, řivnáčská, chamská a na konci i průnik kulovitých amfor. Mladší je pak vyčleněn pohárovým kulturám se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů s ne zcela jasným původem. Absolutně chronologicky klade celý eneolit mezi léta 4500/4400–2300/2200 př. n. l. s předpokladem trvání 1 typologické fáze 80–100 let, vycházející především ze svých studií z 60. let min. století. Moderních absolutních dat je pro český eneolit (a nejen pro něj) zoufale málo, takže není prakticky s čím platnost (rámcově jistě správnou) konfrontovat. Zhruba ve stejné době, kdy byl opuštěn model J. Neustupného (*Neustupný, J. et al. 1960*), dělicí závěr eneolitu na mladší (Baden, Řivnác) a pozdní (šňůrová, zvoncovité poháry), dodnes proponovaný na Moravě (*Podborský a kol. 1993*), se stabilizovala stávající vnitřní periodizace. Časová i prostorová proměnlivost eneolitu (nejen v Čechách) je díky novým objevům a nálezovým souborům neustále inovována. Přestože je nutno každou periodizaci považovat za strukturované schéma, jen stěží plně odpovídající pravěké realitě, považujeme podrobnější rozdělení na eneolit střední (badenská), mladší (bošácká, řivnáčská, chamská, kulovitá amfory) a pozdní (obě pohárové kultury) i pro Čechy za opodstatněný. Relativně rychlý vývoj a podstatné změny v materiální i duchovní sféře lidské kultury opravňují i při akceptaci většinové kontinuity a neostrostri hranic jednotlivých úseků k vyčlenění postbadenského cyklu v rámci mladoneolitického komplexu kultur jako samostatné periody pozdní doby kamenné, od předchozího i následného vývoje jednak oddělitelné, jednak srovnatelné.

Přes rozmanitost až nesrovnatelnost pramenné základny eneolitu ukazují nálezy na poměrně malé komunity s hustou sítí sídelních areálů v krajině s možností prostorových vazeb a důrazem na častou kontinuitu (první skutečné stratigrafie: Slánská hora, Čáslav - Hrádek, Jevišovice), která však není automatická a bude nutno pečlivě sledovat chronologickou pozici všech component. Ukazují se podstatné regionální rozdíly. Stabilizované obytné (rezidenční) areály byly obklopeny poli a přílohami, vyčleněny byly areály pastvy, pohřební (kumulativní mohylníky), kultovní areály etc., jak o tom napovídají nejdůležitější nálezy (orba pod mohyloou v Březně, modely zápřahu, diskovitá kola, deformace lebek tura z Holubic, KZP). Velké množství vstupů zpochybňuje dle autora obrannou funkci ohrazených areálů, vyhledávaných po celou dobu opakovaně, včetně skutečných opevnění (Cimburk, Homolka, Denemark). K nezemědělským areálům patří podpovrchové doly na křemenec (Tušimice), kultovní místa apod. Budoucí výzkum zřejmě potvrdí neudržitelnost myšlenky o nebudování zahloubených objektů nositeli šňůrové keramiky, a to ani ve smyslu vertikální symboliky (hroby, mohyly).

Důležitý je poznatek o tzv. eneoliticko-bronzovém keramickém komplexu (amfory, džbány, poháry, hrnky, mísy, hrnce, zásobnice), stejně jako funkce mědi v oblasti společenské a ideologické. Pohřební ritus je považován za součást symbolických systémů a komunikace, nereflektující plně sociální systém ani pravěkou realitu. V souvislosti s rituálním válečnictvím autor uvažuje o symbolické funkci fortifikací a zbraní (sekeromlaty kovové i kamenné). Skutečnou diskontinuitu vidí překvapivě mezi I. a II. stupněm časného eneolitu (starší a mladší Jordanov – společně jen zdobené džbány); jiným případem je vznik pohárových kultur.

Měděných artefaktů známe z Čech více než 50 kusů. V časném eneolitu převládají ploché sekerky a sekeromlaty, doplněné plechovými perlami, drátěnými kroužky a plechovými závěsky. V počátcích KNP je zpracovávána arzénová měď z Příalpi, z Makotras je k dispozici tyglík se stopami mědi (fáze Siřem KNP) a jde o nejstarší doklad znalosti metalurgie u nás. Středoeneolitické jsou ploché sekerky typu Altheim, Vinča a Rudimov, objevují se první „sekerky s okem“ (Fajsz). Výjimečný je bohatý birituální hrob z Velvar (2 kostrové a žárový v kamenné skřínce; unikátní lunivcovitý pektorál, šroubovitě náramky, miskovitě nášivky,

imitace mušlí, soudkovité a válcovité korálky). Pohárové kultury rozšiřují spektrum ozdob (šroubovitě záušnice, nákrčníky, plechové destičky, vlasové ozdoby z dvojitého drátu, první typy jehlic), nástrojů (šídla) či zbraní (dýky), u KZP roste škála používaných kovů (zlato, stříbro).

2 Časný eneolit

V autorem rozpoznané periodě on sám dnes nově rozlišuje dva stupně a zařazuje do nich (I) pozdně lengyelské skupiny Střešovice, Aichbühl a starší Jordanov a (II) mladší Jordanov, michelsberskou kulturu s projevy Schussenriedu a nejstarší nálevkovité poháry (předbaalberská fáze). Poslední dvě nepovažuje za samostatné kulturní skupiny, ale za pouhé typy keramiky. Chudá nálezová základna ztěžuje zařaditelnost, nevyklučující omyly. E. Neustupný zpochybňuje paralelitu kultury michelsberské s nálevkovitými poháry ve prospěch mladšího postavení baalberské fáze KNP. Pro celý časný eneolit vymezuje dosti dlouhou dobu ca 700 let a u jordanovské skupiny dokonce uvažuje o možnosti diskontinuity mezi starší a mladší fází, které spojují pouze zdobené džbány (bylo-li by tomu skutečně tak, lze hovořit o téže kulturní skupině?). Potvrzuje existenci kultury michelsberské (česká) s keramikou se schussenriedskou výzdobou na úrovni mladšího Jordanova, označeného jako skupina Jenštejn. Na rozdíl od Moravy je v této době zjevný příklon české kotliny k západní části střední Evropy.

Sídelní systém se odlišuje od neolitického a je založen na menších osadách, k dispozici jsou předmegalitické hrobové konstrukce (Březno, Klučov, Třebestovice?). Zajímavé jsou skrčené kostrové hroby s pohledem k severu (starší bohatší). Kromě vzácných michelsberských hrobů (Velká Ves, Libiše u Neratovic, Úhrětice) sem autor řadí také předmegalitické hroby v podobě dlouhých mohyl z Března (mj. dle radiokarbonového datování) s doklady orby. Tuto funerální formu vnímá (geograficky včetně Čech a Moravy) jako základ pro megalitické pohřbívání a označuje za specifický středoevropský způsob pohřebního ritu s kontinuitou k mohylníkům závěru eneolitu a doby bronzové. I když je nutno existenci dlouhých mohyl v počátcích eneolitu mít za prokázanou, velká časová disproporce a odlišnost způsobu stavby mohyl mlado- či pozdně eneolitických nebo „bronzových“ nabádá k opatrnosti spatřovat v nich bezprostřední návaznost, když v mezidobí obdobně složitější konstrukce postrádáme. Pro časný a starší eneolit uvádí jako příznačný tzv. megalitický „balík“ (předmegalitické a megalitické hroby, ohrazení, sekeromlaty, eneoliticko-bronzový keramický komplex) s kategorií převážně symbolických artefaktů, přimykající Čechy k západní a severní části Evropy, když jeho počátky spatřuje v lengyelském komplexu střední Evropy.

Autor vyčlenil pro časný eneolit několik kulturních skupin s pozdně lengyelským základem (Střešovice, Aichbühl, starší Jordanov a Třebestovice, mladší Jordanov a Jenštejn) a kultur (michelsberská, časná fáze KNP) a rozlišuje 2 stupně (2. stupeň ještě se 2 podstupni) a až 6 (7) fází této periody (3. je dle něj hypotetický přechod mezi stupněm I a II). Některé z nich jsou vymezeny na základě velmi malého počtu nálezů nebo nálezových celků (Třebestovice: 8 hrobů bez keramiky s množstvím kovů, „chata“; Jenštejn: prakticky jen na základě zdobených džbánek), což nám připadá nedostatečné, byť si uvědomujeme zvláštnosti předmětných artefaktů. Podobným způsobem bychom však mohli do budoucna generovat nové a nové kulturní jednotky, např. na základě získání nových, třeba tvarem, výzdobou či speciálním druhem suroviny neobvyklých či odlišných nálezů. Diskuse vedená stran existence samostatné michelsberské kultury v Čechách vyznívá spíše ve prospěch jejich obhájců (E. Neustupný) než odpůrců (M. Zápotocký). Podle prvního nebylo pro přítomnost michelsberské kultury pro nejstarší nálevkovité poháry (na Moravě depot z Božic) v Čechách místo, tato kultura zde začíná baalberskou fází. První stupeň časného eneolitu navazuje na mladší neolit, druhý je trochu rozporuplně považován za jeho pokračování, ovšem s náznamem jisté diskontinuity

(náhle se objevuje eneolitická keramika), vyřešena není návaznost staršího eneolitu, a tím vlastně počátky KNP. Jak sám autor přiznává, situace je dost nepřehledná díky nízkému počtu souborů. Nově navrženým schématem s množstvím stupňů, podstupňů apod. ji však nevyřešil, spíše zkomplikoval. Oprávněností vyčlenění tolika kulturních jednotek a doby jejich trvání řádově přesně po sto letech při vnímání, byť explicitně nevyslovené, časové následnosti si nejsme vůbec jisti.

3 Starší eneolit

V úvodním přehledu řadí (E. Neustupný) ke staršímu eneolitu baalberskou, síremskou a salzmündskou fázi KNP a na východním okraji střední Čech počínající badenskou kulturu (bolerázská skupina). Část nálezů původně označovaných M. Zápotockým jako baalberské, považuje E. Neustupný za michelsberské. V této pasáži se asi nejvíce projevuje rozdílnost názorů obou autorů. KNP vyvozuje E. Neustupný z pozdní lengyelských skupin jižního a středního pásma střední Evropy („podunajský původ“) s poukazem na absenci nejstarších nálevkovitých pohárů (oproti Moravě a Polsku). Přítom není jasné, jak se baalberská fáze do Čech dostává (z Moravy, naznačena i možnost konvergentního vzniku z pozdní michelsberské). Podobně je tomu se závěrem KNP (vyústění do české badenské kultury; zánik příchodem badenské k. – M. Zápotocký.). Genezi badenské kultury spatřuje E. Neustupný na Moravě z KNP ztotožněním stupně Jevišovice C a Ohrozim s bolerázskou skupinou Z Slovenska s jejím šířením na JV a připuštěním možnosti obdobného vývoje v Karpatské kotlině. M. Zápotocký se pak vyjadřuje k bipolaritě s rozdílným původem jižních a severních skupin tohoto kulturního komplexu. E. Pleslová-Štiková (1973; 1978) uvažovala o pronikání z JZ Moravy do oikumeny mladší KNP spolu s příchodem obyvatel. Důležitý je poznatek o redukci osídlení V středních Čech ve prospěch prosazujícího se badenského prvku.

Dostatečně rozsáhlý nálezový fond umožňuje poznat kulturu nálevkovitých pohárů po všech stránkách. K dispozici jsou sídliště s polozemnicemi a dlouhými domy, fortifikace na výšinných sídlištích (Kutná Hora - Cimburk, Praha - Dejvice „Baba“, Praha - Šárka, Praha - Zámka, Mužský - Hrada, Hradec Králové) s rozdělením na „akropoli“ a „předhradí“ (podobně Rmíz u Laškova na střední Moravě). Široká je jejich interpretace od mocenských a správních center až po kultovní místa a shromaždiště. Mezi hrozenými areály v rovinném terénu dominuje unikátní čtvercové ohrazení u Makotřas považované dnes za kultovní a snad i správní centrální místo. Nejpochetnější se jeví krátkodobé typy sídlištních areálů (malé osady, rozptýlené usedlosti).

Hroby jsou členěny do tří skupin, vedle malých areálů (do 18 hrobů v Praze - Bubenci) a jednotlivých hrobů (nelze vyloučit vytržení z širšího kontextu plošně omezenými výzkumy nebo nízkou úroveň rozpoznatelnosti vzhledem k mnoha hrobům bez milodarů) se jedná o mohyly s konstrukcí někdy napodobující dlouhé domy, patřící místním patriarchům či příslušníkům náčelnické vrstvy a jako takové srovnávané se západo- a severoevropskými megality (přirovnání k egyptským faraonským hrobkám trochu pokulhává). Ritus byl kostrový, zprávy o žárových pohřbech nejsou ověřitelné. Kromě hrobů prostých zaznamenáváme poměrně často kamennou konstrukci (obložení, zával, skříňka). Výbava sestává z 1–2 nádob (picí soupravy), seker, sekeromlatů, štípaných nástrojů, kostěné industrie, závěsků ze zvířecích zubů; vzácná byla měď. Obvyklým jevem jsou pohřby v sídlištních objektech (ukládání někdy s těly záměrně usmrcených zvířat: dobytčat a psů), známe i pohřby následně jak rituální, tak nerituální (pohozené). U KNP jde o vůbec nejčastější formu pohřbů. Interpretační rovina osciluje mezi sociálními rozdíly (nižší vrstva) či válečnými událostmi (pobitá komunita), příp. jako odraz obětních praktik. Uspokojivě tento problém (pro celý pravěk) vyřešen není.

Keramika již obsahuje celý eneoliticko-bronzový set s nižším zastoupením tvarů zvláštních (miniatury, tyglíky, diskovité talíře, láhve s límcem, bubny). Keramika zdobená brázděným vpichem (starší typ Retz, mladší Křepice) s podunajským epilengyelským původem je považována mezi jinak málo zdobenými nádobami baalberské fáze za „sváteční či ceremonální zboží“. Svěrázná kolkovaná výzdoba je vlastní síremské fázi (nejbohatší soubor pochází z Makotřas), zatímco ve fázi salzmündské jsou na shodných tvarech motivy tentokrát ryté. Mezi nepracovní broušenou industrií jsou nápadné bojové sekeromlaty (ploché, čepcovité, s obloukovitým týlem s řadou typů a variant) imitující měděné jihovýchodní a černomořské předlohy, reprezentující atribut mužů-bojovníků.

Podle M. Zápotockého se nálezy bolerázského rázu koncentrují ve V části středních Čech, konkrétně na území Čáslavské kotliny (Čáslav - Hrádek, Kutná Hora - Cimburk) v době trvajících (salzmündského) období KNP (absolutně chronologicky před polovinu 34. stol. př. n. l.) s jasně vymezeným keramickým repertoárem v takovém počtu, že lze uvažovat o přítomnosti nového etnika (přímá migrace z jižní nebo střední Moravy). O horizontu Ohrozim – Jevišovice C1 – Boleráz lze podle něj uvažovat pouze ve smyslu chronologickém, protože jinak se jedná o 2 různé entity (ani ne úplně současné), kde Ohrozim představuje nejmladší fázi KNP na Moravě zasažené raně badenským vlivem (dříve než v Čechách) a Boleráz (nejstarší stupeň badenské kultury nastupující z Podunají. Obdobné diskuse o genezi či postavení nejstarší badenské kultury (bolerázské skupiny) se vedou dlouhou dobu a účastníci (i na Moravě) ji vnímají jednou jako vyústění KNP, jindy jako počátky Badenu. Shodujeme-li se většinou v názoru, že se jedná o integrální součást komplexu Cernavoda III – Boleráz s nálezovým potenciálem od dolního Dunaje až po Bodamské jezero časově zapadající mezi oba výše zmíněné kulturní komplexy, proč se nepokusit charakterizovat nálezové kontexty jako svébytnou a samostatnou kulturní entitu – bolerázskou kulturu, přesahující časově mezními obdobími obě výše uvedené, znamenající však jednoznačně základ budoucího vlastního badenského vývoje, charakteristického již pro eneolit střední?

4 Střední eneolit

Toto období v pojetí E. Neustupného následuje po obou skupinách závěru staršího eneolitu (salzmündská KNP a bolerázská) a končí nástupem nejstarší šňůrové keramiky. Absolutně chronologicky někde mezi 3350–2900/2800 př. n. l. Toto vnímání se v Čechách ustálilo od 60. let minulého století, když dosavadní dělení na střední, mladší (řivnáčská) a pozdní eneolit (šňůrová, zvoncovité poháry), používaný dodnes na Moravě, byl opuštěn (zajímavé je, že prakticky ve stejné době: Neustupný, J. a kol. 1960; Neustupný — Neustupný 1960). Podle užívaného schématu sem patří jak vlastní badenská kultura, osa kulturního vývoje, tak i skupiny či kultury svou převahou postbadenské (někdy zahrnované pod pojem mladoeneolitického kulturního okruhu) a navíc ještě průnik nositelů kultury kulovitých amfor. Přestože nálezová základna badenské formace není v Čechách nijak početná, lze následný (být ve své podstatě kontinuální) vývoj s množstvím kvalitativně progresivních změn, vrcholící příchodem nového etnika, jasně odlišit (viz výše).

U badenské kultury E. Neustupný váhá mezi pokračováním bolerázské skupiny a hlubší badenizací vývoje nejmladších nálevkovitých pohárů. Úvahy o možnostech vzniku bošácké skupiny z českého bolerázu nebo o fázi Kamýk badenské kultury jako prostém pokračování salzmündského stupně KNP nemají solidní zdůvodnění. Badenskou kulturu v Čechách dělí na starší fázi Lysolaje a mladší Kamýk s upozorněním na absenci minimálně dvou fází známých z Karpatské kotliny. Oba autoři (E. Neustupný i M. Zápotocký) charakterizují českou badenskou kulturu jako samostatnou nedostatečně poznanou skupinu

památek, odlišnou od nálezů z Karpatské kotliny, tvořící však součást badenského kulturního okruhu s jasnou orientací na Moravu, příp. střední Podunají. Dnes je k dispozici na 80 nalezištích převahou ze středních a SZ Čech a kromě výjimečného birituálního hrobu z Velvar (viz *výše*) se jedná o sídlištní struktury (rozptýlené menší usedlosti). Nově objevená bošácká skupina ve V Čechách je faktem, její paralelizace plně již s kamýckou fází mj. na základě výskytu čerpáku s hrotitým dnem a hrnci s plastickou páskou pod okrajem mohou spíše poukazovat na nižší chronologickou citlivost jmenovaných tvarů, než se dosud soudilo, protože situace na Moravě i Z Slovensku vymezuje vznik, resp. nástup až po rozkvětu vlastní badenské kultury.

V badenské keramice dominují hrnce a zásobnice s plastickými lištami pod okrajem, početné jsou mísy (s nálevkovitým hrdlem, kónické), charakteristické džbány a čerpáky. Kanelurou a rýhami je zdobeno spíše lysolajské nádobí, s výjimkou plastických pásek a žeber v kamýcké fakticky chybí, objevují se však první (méně výrazná) ucha typu *ansa lunata/cornuta*, převažující mezi keramikou řivnáčskou. Potenciální bohatost a různorodost českých badenských nálezů může predikovat výše zmíněný velvarský hrob.

Řivnáčská kultura vyrůstá z kamýcké fáze české badenské kultury a představuje jednu z pozdně badenských lokálních kultur. Autor (M. Zápotocký) ji bez bližšího vysvětlení člení na 2 fáze, určující pro mladší je přítomnost keramiky kulovitých amfor a misek lublaňského typu (jinde na 3 stupně: „protořivnáčský“, klasický a mladší: *Zápotocký — Zápotocká 2008, 202–205*). Regrese osídlení je, obdobně jako zánik bošácké enklávy na V Čech, spojována s kulturou kulovitých amfor, která má do Čech pronikat dvěma směry: ze Slezska a Saska (přítomnost keramiky kulovitých amfor na řivnáčských sídlištních je chápána spíše jako výsledek společenského styku než jako společná existence či symbióza). Kultura je relativně dobře zpracovaná hlavně díky systematickým výzkumům výšinných sídlišť (Stehelčevy - Homolka, Kutná Hora - Denemark). V menšině jsou sídliště rovinná (Praha - Běchovice, Bubeneč, Kbely, Lysolaje, Klučov etc.). Dnešní počet osídlených katastrů přesahuje dvě stovky se silnou koncentrací na střední Čechy (sídelní regiony: pražsko-slánský, východostredočeský a nejslabší severozápadočeský). Existence menších oikumen se rýsuje v Pojizeří a na Pardubicku. Na základě nevelkého počtu radiokarbonových dat spadá mezi 30.–29./28. stol. př. n. l. Prokazatelné jsou kontakty k širokému okolí, nejasná je konstatace vyššího stáří bošáckých nálezů oproti klasické fázi řivnáčské kultury na základě omezeného počtu nalezišť a dosud jediné řivnáčské lokality na východě Čech (Blatov).

Osou sídelní struktury jsou výšinná sídliště dělená na hradiska (mocnější a složitější fortifikace), výšinná sídliště s jednoduchým ohrazením, osídlená, ale bez fortifikace a polohy s nejasnými doklady sídelní aktivity. Na rozdíl od dřívějšíka (polyfunkčnost, emporia) nebo akcentu na kultovní a ceremoniální či vůbec symbolickou funkci (E. Neustupný) je zdůrazněn moment komunikačních, resp. dálkových uzlů se smyslem střežit významné body (M. Zápotocký). Nejvýznamnější z nich (Stehelčevy - Homolka, Kutná Hora - Denemark, Vraný - Čertovka) přinesly doklady složité, ovšem koncepčně pojaté vnitřní zástavby a důmyslný systém opevnění s vícefázovým osídlením, vrcholícím „skalní pevností“ – opevněnou rezidencí k ochraně vedoucí společenské vrstvy z doby mladší stavební fáze kutnohorského Denemarku. U rovinných osad převažují shluky složené z polozemnic a jámových objektů (zásobnice-síla, hliníky apod.). Sporadicky je doloženo osídlení jeskyň a skalních převisů. Vzácná birituální pohřebiště obsahují kostrové hroby v kamenné skříňce (Běchovice, Český Brod, Stehelčevy) nebo prosté zemi (Dobřichov - Pičhora), popelnicové mají rovněž dvojí úpravu (skříňka, jáma), někde hovoří zprávy o mohylách, dva popelnicové hroby pocházejí z výšinných osad (Vraný - Čertovka, Stehelčevy - Homolka). Na sídlištních se občas najdou v polozemnicích pohozené kostry (Toušeň).

Keramická produkce (včetně depotů libačnických či přisežných picích obrádků) navazuje na badenskou s absencí žlábkování. Převažují koflíky s převýšeným uchem a bernburské hrnky, džbány s uchy typu *ansa lunata/cornuta*, ve starší fázi čerpáky, hmoždíře, zásobnicové tvary (amfory, hrnce, mísy) s hlazeným hrdlem a slámovaným či voštinovaným tělem; mladším prvkem je výzdoba brázděným vpichem. Známe miniaturní formy, zdobené mísky „slavonského typu“, bubny, gynekomorfní nádoby atd. Kultovního charakteru jsou bezhlavé antropomorfní idoly. Doklady dálkových kontraktů jsou suroviny kamenné industrie (tesly, dláta, sekery se silným tělem, z páskového pazourku – import ze vzdálenosti ca 400 km z Malopolska a Bavorska) s doklady výrobních postupů přímo na Denemarku nebo např. pásové zápony typu Ig (Řivnác, Bylany - Okrouhlík). Nízký počet zbraní reprezentuje několik lanzetovitých sekeromlatů (důležitý je dvojbratý typ Halfing-Linz), významné budou zlomky či polotovary sekeromlatů šňůrových (Praha - Bohnice - Zámka, Šárka, Denemark). Mezi vzácnými kovy představuje zlatá spirálka z Toušeně - Hradištka nejstarší výrobek.

Ekvivalentem v Z a části J Čech je kultura chamská s těžištěm ve východobavorském Podunají. Specifická sídelní struktura vychází z rozlohou malých výšinných sídlišť neobvykle vysoko položených. Nejnovější soupis registruje až 69 lokalit (Z Čechy) 4 typů (podle *Prostředník 2001*) s jednodušším opevněním v kombinaci příkopu a valu s různě mohutnou kulturní vrstvou a neúplnými nadzemními konstrukcemi (bez systematického výzkumu se nelze podrobněji vyjadřovat). Díky vysoké nadmořské výšce (až 700 m) existuje názor o využití pastevci chránícími svá stáda (*Bašta — Baštová 1988; 1990*). Pohřby neznáme. Nástup spatřují někteří badatelé v průběhu kamýcké fáze badenské kultury, rané jevišovické (fáze Grešlové Mýto) nebo ossarnského stupně Badenu (*Ruttkay 2001*). Vnitřní periodizace je obtížná a starší teze o dvou fázích nemusí být platná.

Nízký počet keramických tvarů (hrnce a mísy, méně amfory, koflíky) vede k názoru o nahrazení částí stolního zboží dřevěnými kusy, jak je tomu v soudobé kultuře Horgen. Ostatní sortiment je vcelku srovnatelný s řivnáčskou oikumenou, podobně jako důkazy o kontaktech se sousedstvím (bavorské Podunají, střední Čechy). Vznik vyjasněn není, je zdůrazňován význam badenské kultury, v poslední době vyšší podíl domácího obyvatelstva.

Shoda panuje v zásahu kultury kulovitých amfor do severozápadních a středních Čech ze západu a do východočeského regionu (včetně Moravy a českého Slezska) ze Slezska. Západní větev studujeme z kostrových hrobů, zahloubených sídlištních objektů, kultovních objektů (Hrdlovka) a keramiky z vrstev na rovinných i výšinných sídlištních (většinou řivnáčských a chamských). Obdobná slezská skupina je nálezově méně výrazná, často zastoupena na řivnáčských výšinných osadách. Absolutní data ji řadí do úseku 3300/3200–2900/2800 př. n. l. (stejně jako kulturu řivnáčskou). Vcelku jednotný je také názor na její cizorodý původ a časovou paralelitu s řivnáčskou kulturou a vtěsnání mezi badenskou a šňůrovou (rámcově). Vnitřní periodizace pro nálezy západní skupiny k dispozici není, vůči kamýcké fázi badenské kultury se uvažuje spíše o následnosti; postupné převrstvení řivnáčské kultury (s výjimkou středních Čech) vypadá logicky, byť větší soubory nálezů či pádné argumenty chybí. Samostatná rovinná sídliště se zahloubenými objekty jsou pro Čechy (stejně jako sídliště a střední Morava) skutečností (Hrdlovka, Kopisty, Klučov, Lvosice), snad včetně nadzemních staveb (mazanice s otisky prutů). Na rozdíl od Moravy a přilehlé části Slezska disponují Čechy několika kostrovými hroby (min. 10x), když v Nové Vsi u Brandýsa není vyloučena mohyla z kamenů. Pozoruhodné jsou vícečetné hroby z Blšan a Předměřic. Obvyklé spektrum keramických typů, kde převládají amfory, mísy, hrnce a džbány, se vyznačuje bohatostí výzdoby hrdla a plecí (kolky, vpichy, otisky šňůry – typické zejména pro slezskou větev; motivy: kosočtverce, obloučky, kurvolineární ob-

razce). Objevují se sekerky a dláta (broušená, pazourková a přebroušená) a sekeromlaty s týlovým hřebenem. U štípané industrie registrujeme převahu tzv. baltského pazourku. Z kostí a parohu jsou zhotovena šídla, dláta, dýky; používán byl jantar a perleť (korálky a kroužky). Dokladů zemědělství je poskrovnu (zrnotěrky, kosti domácích zvířat). Geneze kultury na bázi závěru KNP mimo naše území za jisté asistence kultury badenské je všeobecně přijímána, stejně jako její příchod na naše území.

5 Mladší eneolit

Jako samostatný horizont náležící oběma pohárovým kulturám byl u nás po diskusích vyčleněn od 2. poloviny 50. let E. Neustupným. Správná jsou upozornění na řadu společných rysů (velké teritorium s překryvem ve střední Evropě, část společného keramického inventáře s panevropským dosahem v počátcích, individuální pohřbívání pod okrouhlou mohylou, pohlavní dimorfismus), stejně jako problémy až nezdary při vysvětlování původu obou jak z pohledu kulturně historického (migrace), tak evolucionistického. Faktem zůstává, že změny ve srovnání s předchozím obdobím jsou markantní (daleko výraznější než přechod mezi eneolitem středním a mladším v našem pojetí), působící někdy dojmem skutečné diskontinuity (položme si otázku, co je nového a co tradičního?).

Kultura se šňůrovou keramikou náleží do rodiny velmi podobných skupin (ekvivalent kultura s bojovými či loďkovitými sekeromlaty, kultura jednotlivých hrobů apod.), z nichž česká má jednu z nejhustších sítí nalezišť v podobě především skupinových pohřebišť původně krytých mohylami (největším zůstávají Vikletice). Dnes je známo více než 1200 hrobů a přes 300 lokalit. Stav poznání je díky katalogům náleží z iniciativy velkého znalce kultury M. Buchvaldka velmi dobrý. Sídlištních nálezů je pořád málo, nové nálezy patrně změní náhled na jejich podobu.

Otázku současnosti (předesílám, že částečně!) či následnosti obou pohárových kultur závěru eneolitu bychom mohli nebo museli řešit v daleko širším kontextu, pro který zde není místo. E. Neustupný se vyjadřuje jednoznačně pro druhou možnost s tvrzením, že pro současnost není nejmenších důkazů a existují stratigrafie následnost prokazující. Přijetí teze o invaznosti té či oné kultury nepodmiňuje soudobost dalších kultur po celou dobu trvání, neboť i příchozí jednotka je schopna se etablovat jako samostatná entita. Při uvádění případů stratigrafie nebo superpozice jako důkazů jednoznačné následnosti kultur bychom si měli vždy položit otázku, v jakém stadiu vnitřního vývoje se kontext té které kultury nachází (jsme-li schopni je alespoň rámcově stanovit). Pro jednoznačnou následnost bychom však museli mít k dispozici superpozici či stratigrafii, kde nejstarší KZP porušuje či následuje bezprostředně po nejmladší šňůrové. Domníváme se, že takový jednoznačný důkaz k dispozici není. Naopak se v poslední době množí případy společných nálezových celků (lze všechny vysvětlit jen utilitárním použitím staršího artefaktu nebo nerozpoznanou superpozicí?), včetně celých sérií absolutních dat, vyznívající pro minimálně částečnou současnost (regionální výjimky jsou samozřejmě přípustné). Tyto hypotézy vycházejí z pohledu či pojmu čistě archeologických kultur, zatímco pravěká skutečnost minimálně ve smyslu kultury biologické by asi vyzněla odlišně. Nelze totiž předpokládat úplné vysídlení či zmizení původního obyvatelstva v tradičních sídelních oblastech.

Původní typologické třídění M. Buchvaldka je v publikaci nahrazeno novým (4 fáze); podobně jako na Moravě není periodizace zcela uspokojivá, řada tvarů je průběžných (poháry, některé typy amfor, fasetované sekeromlaty, otázka sekeromlatů českého typu apod.) a v budoucnu by bylo potřebné se této problematice věnovat blíže. Výskyt tvarů „celoevropských“ společně s lokálními relativizuje tzv. celoevropský horizont.

Skupinová pohřebišť zhruba odpovídají jednotlivým rodinám a ve Vikleticích pohřbívalo jen 3–7 rodin s roční

úmrtností ca 5 %. Antropologické charakteristiky některých pohřebišť prokazují pohřbívání i docela malých dětí do 3 let věku, takže je lze, na rozdíl od autora, považovat za rovnocenné členy komunit. Absence kultury v Z a J Čechách je interpretována neobsazováním poloh nad 300–400 m n. m., typické je husté pravidelné rozmístování podél vodních toků, vzdálenost však je vyšší než u jiných pravěkých struktur. Uváděné části sídelních areálů (získávání surovin, obytné a skladovací, rituální) sice nejspíše existovaly, jsou však většinou tušené než doložené nebo doložitelné (snad jen rituální - Bacín). Absence sídlišť, včetně fortifikací odkazem pouze na symbolické ohledy zakazující překročení horizontály asi do budoucna neobstojí, jelikož se začínají objevovat (byť zatím poskrovnu) zahloubené objekty s keramikou jak (nej)starší, tak i lokální fáze šňůrové keramiky, poznatelné ostatně z okolních zemí již delší dobu a v čím dál větší míře. Připomeňme bohaté švýcarsko-jihoněmecké jezerní osady, kde již samotné založení „nákolních“ staveb, opevnění a komunikací bylo porušením horizontály.

Analýza pohřebních areálů představuje šňůrové nekropole jako větší či menší skupiny rodinných hrobů původně pod okrouhlými mohylami (prostými zemními násypy) s omezenou dobou trvání (v 1 skupině na 100 let 10 pohřbů). Pohřební ritus s individuálními kostrovými pohřby (90 %) ve skrčené poloze uložené výlučně v poledníkové směru měl přísná pravidla. Řídce je doložena vnitřní konstrukce, dutý prostor podtrhují i přídavky nade dnem. Keramika zahrnuje celé spektrum eneoliticko-bronzového komplexu s převahou amfor a pohárů a příznačnou výzdobou (rytí, otisky šňůry, tažený vpich, plastická). Mezi štípanou industrií rozeznává autor 4 typy dlouhých sílexových čepelí ve funkcích srpů. V mužských hrobech dominují sekeromlaty (A, fasetované, českého typu) coby symboly či odznaky rituálního válečnictví a jistě i sociálního postavení. Díky měkkosti suroviny je (podobně jako bulavy - palice), na rozdíl od broušených těžkých seker, vylučujeme z kategorie zbraní. Z mědi byly vyráběny spirálovité záušnice, nákrčníky a náramky, korálky, z perleti korálky do náhrdelníků, zajímavostí jsou zdobené sluneční kotouče (disky) nejasné funkce. Kostěné destičkové zápony (českého typu) a jehlice s otvorem pocházejí z mužských hrobů. Pozůstatky masité potraviny s převahou kostí prasete a ovce/kozy reprezentují zvířecí kosti.

Dnes už je k dispozici dostatek dokladů vyspělého zemědělství, včetně pěstování kulturních plodin a chovu domácích zvířat prakticky na celém území rozšíření k nerozeznání od jiných období a je jen otázkou času pro doložení běžných sídlištních areálů jen v detailech se lišících od jiných pravěkých pospolitostí (cf. *Seregély 2008; Müller — Seregély 2008; Ullrich 2008*).

Struktura přísně dodržovaných pohřebních zvyklostí české šňůrové keramiky dovoluje (např. na rozdíl od Moravy) sledovat způsoby ukládání jednotlivých druhů mlodárů do předem vymezeného prostoru v hrobové jámě i vazbu přídavků na pohlaví či věkové kategorie (určitě vše neplatí výlučně) např. pomocí analyticko-geograficko-informačních postupů. Tento „symbolický fundamentalismus“ však není dle autora odrazem společenské struktury, nezrcadlí to, co ti lidé skutečně byli, ale to co si o sobě mysleli nebo to jak chtěli, aby na ně bylo nahlíženo.

V otázce geneze se E. Neustupný jednoznačně vyslovuje pro středoevropský (tedy vlastně autochtonní) vývoj s argumentací o podobnosti předloh pohárů ve východní skupině kulovitých amfor či návaznost nejstarších šňůrových amfor na badenské, nemožnost příchodu nového etnika na tak rozlehlé území ve stejné době, absence substrátu pro vznik ve V Evropě (tradiční oblasti vzniku) etc. Přesné mechanismy známy nejsou, stavebním kamenem je dle něj konvergence kulturních skupin středního eneolitu. Jde o sumární formulaci (staro)nového názoru, s nímž by bylo možno jistě dlouze diskutovat (stejně jako u KZP) a argumentovat východní skupinou kulovitých amfor, hlubokou tradicí a předchůdci středoevropsky vnímané šňůrové keramiky právě ve východo-

evropském prostoru. Autochtonní vývoj mohl proběhnout jen na určitém území či v regionech (silná role místního kulturního prostředí, obchodní spojení a komunikace, nezbytnost pohyblivosti komunit) a pak se šířit (někdy velmi rychle) dále (cf. snad KZP v Holandsku), přičemž jinde mohla být situace zcela odlišná. Svou roli jistě hraje také míra reflexe či „zápisu“ všech důležitých skutečností v archeologických pramenech stejně jako možnosti jejich interpretace. Jakákoliv seriózní diskuse nás opět nutně přivádí ke vnímání pojmů kultury nebo dis/kontinuity ať už hmotné, ekonomicko-sociální nebo biologické s řešením otázek typu migrací, infiltrace (menších) skupin lidí, šíření ideologie, náleží či objasnění všeho dynamikou vnitřního vývoje. S akcentem na odlišnost podmínek a vývoje v různých částech např. evropského kontinentu si dovedeme představit určitý kompromis mezi oběma protipóly, kdy vedle konstantnější a prakticky svým způsobem vždy více či méně kontinuální složky biologické probíhají radikálnější procesy projevující se navenek vznikem nových kvalit, tedy toho, co označujeme za archeologickou kulturu.

Ani autor stati o české kultuře zvoncovitých pohárů (KZP) J. Turek nevyřešil otázku vzniku této formace (ostatně to ani nebylo jeho úkolem), i když tihle k evolucionistickým tendencím E. Neustupného. Společný výskyt sídelních struktur obou kultur odhalených nově např. na střední Moravě interpretuje jako doklad přechodu jedné formace ve druhou, existuje však také vysvětlení o nám dosud blíže nejasné podobě sdílení určitého prostoru po dobu koexistence obou složek. Důležitý je poznatek, že k morfologickým změnám mohlo docházet během několika generací bez vnějších genetických vlivů např. změnou potravních návyků či odlišnou strategií při výběru partnera (Turek — Černý 2001). Shrnuje dosavadní poznatky o této formaci s tím, že dnes známe přes 500 hrobů a jen na 30 sídlištích (podstatný rozdíl oproti Moravě). Málo absolutních dat zařazuje kulturu do sekvence 2500–2300 př. n. l., což zapadá do chronologických schémat. S výhradami je akceptováno starší členění KZP Hájkova a nabízeno spíše obecnější rozdělení na starší úsek (zdobené poháry, „balíčky“, minimum sídlišt) a mladší (převaha průvodní keramiky, absence pohárů, zvýšený výskyt sídlišt). V moravském fondu jsou sídliště zastoupena fakticky rovnoměrně (Ondráček — Dvořák — Matějčková 2005).

Poznání struktury sídelních areálů KZP je stále omezené. Uvažuje se o nepravidelné struktuře menších osad rozptýlených do prostoru, u nichž archeologicky zachytitelné představují větší či menší shluky (1–3) zahloubených jam s větší vzájemnou distancí (největší české sídliště v Lipčicích s 24 objekty na ploše 1,5 ha). Výskyt nadzemních obytných staveb (předpoklad srubové) musí být doložen jednoznačněji (cf. Kozly) a je otázkou dalšího výzkumu. Na Moravě jsou doložena sídliště větších dimenzí. Typická mladoeneolitická komunita sestávala ze dvou až šesti rodin průměrně o 4 jedincích. Vyhledávány byly východní (závěrné) svahy a výhodné sprašové substráty (nemusí platit obecně: cf. Rulfový poznatky z Českobrodské tabule: Rulfová 1983, 61–66, 76–77). Počítá se s přílohovým hospodařením, podíl lovených zvířat je velmi nízký, lukostřelba souvisela spíše s bojem nežli lovem. Zajímavá je poznámka o možnosti kulturní či regionální identity stran výběru masitých pokrmů do hrobů. Menší skupinová birituální pohřebiště (vzácně nad 20 hrobů: Mochov, Praha 6 - Lysolaje, Neratovice, Brandýsek) s náznakem kumulace věkových kategorií nebo převahou mužů, kterých je celkově dvakrát více než žen, jsou nesrovnatelná s Moravou (Hoštice, Stříbrnice, Holásky atd.), a už vůbec ne s csepelskou skupinou v okolí Budapešti (až 1200 s převahou žárového ritu). Ortodoxně dodržovaný symbolický systém pohřbívání je v obou pohárových kulturách podobný, liší se formálně opačnými projevy. Kromě pohlavního dimorfismu sledujeme i sexuální diferenciaci ve výbavě (shoda s Moravou). Vnitřní úpravy (kámen, dřevo) vrcholí hrobovou komorou v bohatém ženském hrobě z Tišic nebo kruhovým příkopem (Stehelčevy), evokující původní přítomnost mohyly. Pozo-

ruhodná je vazba žárových pohřbů (celkem 8 %) a kamených skříněk (zvláštní sociální role pohřbených?). Nově je doložena pohřební hranice in situ (Kobylisy, Velké Přílepy).

Sortiment keramické náplně odráží v podobě zdobených pohárů a mís příliv západních prvků, průvodní keramika má původ jihovýchodní v postvucedolském okruhu Makó/Kosihy-Čaka a Somogyvár-Vinkovci. Rozbory keramiky ukázaly, že je u obou složek domácího původu a nevyučuje se komunikace na kratší i delší vzdálenosti ve snaze zajistit si dobrý přísun strategických surovin a nových technologií. Poznámce o plastických aplikacích hrnků či džbánek v podobě „piktogramů“ pohlavních elementů bez presence na jedné nádobě jsme již byli nuceni opakovat (Peška 2009, 161). Sídelištní zboží se od funerálního prakticky neliší (jen velikostí a četností výskytu). Metrika by mohla souviset jak s funkcí, tak i se společenskou kategorií uživatele. Broušeňnou industrii téměř neznáme (ne tak na moravských sídlištích), důležitou roli hrál kov (měď, zlato, stříbro, elektum), i když doklady metalurgie (na rozdíl od Moravy) postrádáme. Význačné pohřby metalurgů a kovotepců (Brandýsek, Stehelčevy), demonstrující vysokou úroveň specializace v prostředí jistým způsobem privilegovaných jedinců, nám ji nepřímě jednoznačně dokládají. Měděné dýky s řapem 4 typů známe i z hrobů bohatých žen, kde se koncentruje smíšená výbava specifických milodarů (nátepní destičky, dýky) jako projev demonstrace příslušnosti k elitě. Další ozdoby (vlasové ozdoby z dvojitého drátu, plechové destičky, záušnice typu Sion, jehlice) už tak pohlavně vyhraněné nejsou. Zatímco šídla, jehlice (?), knoflíky s V-vrtáním a jantarové korálky a kroužky najdeme v ženských hrobech, výsadou mužů se stal lukostřelecký balíček se symbolickou rolí určité úrovně společenského prestiže. Tímto kulturním fenoménem, jehož původ stále není dostatečně vysvětlen, končí rámcově eneolitický vývoj české kotliny. Bude úkolem dalšího bádání pokusit se kořeny KZP náležitě exaktně objasnit, stejně jako pochopit její roli při vzniku civilizace doby bronzové.

Svazek Archeologie pravěkých Čech, pojednávající o konci doby kamenné, nelze celkově hodnotit jinak než pozitivně. Čtenáři se dostává do ruky rámcově ucelený a kompaktní pohled předních odborníků na danou problematiku vycházející z nejnovějších poznatků archeologického výzkumu daného regionu (přínosná spolupráce dalších kolegů z jiných institucí) prostý zbytečných zdoluhavých popisů a zavádějících detailů. Názorová odlišnost je respektována nebo je přímo vyznačena. Autoritativnost některých vyjádření a převaha citovaných prací vychází z editorova skálopevného přesvědčení o pádnosti a pravdivosti svých argumentů. Zde by práci slušelo více polemiky či alespoň uvádění jiných názorů či stanovisek. Až na výjimky se tak děje jen vůči dalšímu hlavnímu spoluautorovi (M. Zápotockému). Chybí závěrečné hodnocení jednotlivých etap či přímo kultur (výjimkou KZP) např. v evropském kontextu. Slabším místem je (obecně) nízký počet absolutních dat, s nimiž autoři pracují. Restem vůči zahraniční badatelské veřejnosti pak jednoznačně absence cizojazyčného shrnutí. Celkově se však jedná o nepostradatelný aktuální pramen moderního hlubšího poznání sledované periody, jaký by neměl chybět v knihovně žádného archeologického instituce a zapáleného badatele a jistě se stane (nebo už se stal) také vítaným pedagogickým nástrojem při výchově naší nejmladší generace.

Literatura

- Bašta, J. — Bašťová, D. 1988: Pravěké osídlení Sedmihoří. Archeologické rozhledy 40, 378–400.
- Bašta, J. — Bašťová, D. 1990: K otázce osídlení západních Čech v eneolitu a na počátku střední doby bronzové. Zprávy československé společnosti archeologické – Suppl. 11, 7–16.
- Furmánek, V. 2009: Luboš Jiráň / Natalie Venclová (ed.): Archeologie pravěkých

Čech. Svazky 1–8, recenze. Slovenská Archeológia LVII, 387–394.

Müller, J. — Seregély, T. 2008:

Endneolithischen Siedlungsstruktur in Oberfranken II. Wattendorf-Motzenstein: eine schnurkeramische Siedlung auf der Nördlichen Frankenalb. Naturwissenschaftliche Ergebnisse und Rekonstruktion des schnurkeramischen Siedlungswesens in Mitteleuropa. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 155. Bonn.

Neustupný, E. — Neustupný, J. 1960:

Nástin pravěkých dějin Československa. Sborník Národního Muzea v Praze, řada A – Historie 14, 95–221.

Neustupný, J. et al. 1960:

Neustupný, J. — Hásek, I. — Hralová, J. — Břeň, J. — Turek, R.:

Pravěk Československa. Praha.

Ondráček, J. — Dvořák, P. — Matějčková, A. 2005:

Siedlungen der Glockenbecherkultur in Mähren. Katalog der Funde. Pravěk – Suppl. 15. Brno.

Peška, J. 2009:

Protoúnětické pohřebiště z Pavlova. Olomouc.

Pleslová-Štiková, E. 1973:

Die Kultur mit kannelierter Keramik in Böhmen. In: Chropovský, B. (ed.): Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava, 393–425.

Pleslová-Štiková, E. 1978:

Kultura kanelované keramiky. Řivnáčská kultura. Chamská kultura v Čechách. In: Pleiner, R. — Rybová, A. (eds.): Pravěké dějiny Čech. Praha, 247–262, 269–277.

Podborský, V. a kol. 1993:

Pravěké dějiny Moravy. Brno.

Prostředník, J. 2001:

Chamská kultura v západních Čechách. Praehistorica XXV–XXVI. Praha, 7–159.

Rulf, J. 1983:

Přírodní prostředí a kultury českého neolitu a eneolitu. Památky archeologické 74, 35–95.

Ruttkay, E. 2001:

Wachberg bei Melk – eine Siedlung der frühen Jevisovice-Kultur. Überlegungen zur Chronologie des älteren Endneolithikums in Österreich. In: Die Stellung der endneolithischen Chamer Kultur in ihrem räumlichen und zeitlichen Kontext. Erlangen, 56–85.

Seregély, T. 2008:

Endneolithischen Siedlungsstruktur in Oberfranken I. Wattendorf-Motzenstein: eine schnurkeramische Siedlung auf der Nördlichen Frankenalb. Studien zum dritten vorchristlichen Jahrtausend in Nordostbayern. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 154. Bonn.

Turek, J. — Černý, V. 2001:

Society, gender, and sexual dimorphism of the Corded Ware and Bell Beaker populations. In: Nicolis, F. (ed): Bell Beakers Today: Pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe. Proceedings of the International Colloquium Riva del Garda (Trento, Italy), 11.–16. May 19. Trento, 601–612.

Ulrich, M. 2008:

Endneolithische Siedlungskeramik aus Ergersheim, Mittelfranken. Untersuchung zur Chronologie von Schnurkeramik- und Glockenbechern an Rhein, Main und Neckar. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 160. Bonn.

Vencl, S. 2009:

Úvaha nad Archeologií pravěkých Čech. Archeologické rozhledy 61, 554–566.

Zápotocký, M. — Zápotocká, M. 2008:

Kutná Hora - Denemark. Hradiště řivnáčské kultury (ca 3000–2800 př. Kr.). Památky archeologické – Suppl. 18. Praha.

Anton Kern — Kerstin Kowarik — Andreas W. Rausch — Hans Reschreiter (Hrsg.)

Salz – Reich

7000 Jahre Hallstatt

Veröffentlichungen der Prähistorischen Abteilung (VPA) 2.

Verlag des Naturhistorischen Museums Wien, 2008.

239 stran, množství nečíslovaných barevných i černobílých fotografií, kreseb, plánů, rekonstrukcí.

ISBN 978-3-902421-26-5

Recenzoval:

Miloslav Chytráček

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.

Letenská 4, 118 01 Praha 1

chytracek@arup.cas.cz

Předložená publikace seznamuje poutavou formou s množstvím nových poznatků o světoznámé lokalitě Hallstatt v Horním Rakousku. Proslulé pohřebiště ze starší doby železné i rozsáhlé stopy po prehistorické těžbě soli proslavily Hallstatt jako jedno z nejvýznamnějších archeologických míst na světě. Prehistorická minulost je zde úzce spojena s dolováním soli a *Österreichische Salinen AG*, těžiči dnes dál solná ložiska v Hallstattu, velkoryse podporují od roku 1984 archeologický výzkum, který tak může přinášet řadu nových a překvapivých objevů.

Historická těžba soli v údolí Salzbergu vysoko nad Hallstattským jezerem je písemnými prameny doložena k roku 1311. Archeologické nálezy z Hallstattu se v roce 1607 dostaly i do sbírek císaře Rudolfa II., ale teprve začátkem 19. století vznikaly první cílené sbírky prehistorických artefaktů.

V roce 1734 objevili horníci v dolu Kilbwerk soli mumifikovanou mrtvolu muže se zachovanými botami na nohou i zbytky šatů. Tělo horníka leželo v místě, které bylo s velkou pravděpodobností zasypáno při důlní katastrofě ve starší době železné. Nejstarší zprávy informující o pozůstatcích pravěkého dolování pochází již z počátku 18. století. Z tehdejších protokolů vyplývá, že se při těžbě narazilo na staré stopy dolování v někdejší nejbohatším důlním revíru doby bronzové, který je od roku 1992 systematicky zkoumán v dolu Christian von Tuschwerk. Moderní zahájení archeologického výzkumu prehistorických dolů inicioval v roce 1960 ředitel Rakouských salin Werner Leschanowsky, ředitel prehistorického oddělení Přírodovědněhistorického muzea ve Vídni Karl Kromer a Hans-Jürgen Hundt z Římsko-germánského centrálního muzea v Mohuči. Prehistorické štoly a dobývací haly byly po svém zániku zcela zaplněny sutí a hlínou z povrchu, odpad z dolování ovšem dobře umožňuje linie zasypávaných štól sledovat. Na dně prehistorických důlních hal zůstala ležet směs z opálených dřevěných loučů, rozlámaných pracovních materiálů a exkrementů. Pozůstatky po dávných hornících z pohanských dob jsou od 18. stol. označovány jako *Heidengebirge*. Odpad z důlních revírů doby bronzové je dobře rozlišitelný od pozůstatků z dobývacích prostorů doby železné a také technika odlamování soli byla v obou epochách odlišná. V době bronzové se veškerá dobývaná sůl vyvážela na povrch, ale horníci z doby železné vylamovali jen velké desky soli a malé kusy je nezajímaly.

Nejstarší doklad lidské přítomnosti v údolí Salzbergu reprezentuje kopáč z jeleního parohu nalezený ve štole císaře Josefa, radiokarbonové datování udává stáří 7000 let. Spolu se souborem kamenných seker z mladší doby kamenné může představovat indicii prozrazující snad těžbu soli již v neolitu.

Doklady dobývání soli nejsou z této doby k dispozici, do-
lovení solných ložisek je prokázáno jednoznačně až ve
střední době bronzové. Kolem roku 1 500 př. Kr. existovaly
v údolí Salzbergu tři obrovské důlní šachty dosahující hlou-
bek přes 100 m a Hallstatt musel být již v té době význam-
ným hospodářským centrem. Odbytiště producentů soli
bylo obrovské, leželo několik stovek kilometrů daleko ve
středním a jižním Německu.

Archeologické výzkumy těžebních revírů z doby bronzové
probíhaly v novodobých dolech Appoldwerk, Grünerwerk,
a Christian von Tuschwerk. Všechny tři známé doly z doby
bronzové byly založeny jako vertikální šachty a když do-
sáhly k ložiskům kamenné soli, horníci je rozšířili v dobý-
vací haly enormních dimenzí. Zbytky zřícených zaniklých
šachet byly objeveny v dolech Appoldwerk a Christian von
Tuschwerk. Odkryté zvláštní nálezy, např. silné lano z li-
pového lýka, kusy vlněné látky a množství kožených chrá-
ničů dlaní prozrazují, že zde byl položen spodní konec ša-
chty, tzv. násypné místo, odkud se na povrch dopravovala
sůl. Když se ložisko soli vytěžilo, vyhloubili horníci novou
šachtu. Zachovaná šachta v dolu Grünerwerk vykazuje
průřez 23 x 7 m, je zaplněna jemným sedimentem a ne-
našly se žádné stopy po výdřevě. Těžební hala měla délku
přes 20 m, šířku 8 m, ale někdejší dutý prostor byl také
zaplněn materiálem z povrchu, důlní odpad na dně haly
tvoril několik metrů mocné a pevně stlačené vrstvy.

V dolu Christian von Tuschwerk rekonstruují autoři
publikace tři těžební haly v patrech nad sebou. Technika
těžby umožňovala získávat hlavně malé kousky soli, hor-
níci bronzovými špičáky vysekávali hluboké, svislé para-
lelní rýhy do stěny haly a části mezi rýhami pak odlamovali.
Špičák byl nasazen na slabém až metr dlouhém topůrku
z dubového nebo bukového dřeva. K častým nálezům patří
i dřevěné škrabky nebo malé necky na shromažďování soli.
Dřevěnými lopatami se plnila sůl do zvláštních transport-
ních pytlů z kožešin, do nichž se vešlo 30 kg soli. V pytlích
horníci sůl dopravovali z místa dobývání do násypného
prostoru pod šachtou. Objevené široké dřevěné schody
sloužily v těžební hale jako hlavní dopravní tepna, usnad-
ňovaly pohyb horníků po dně haly pokrytém těžebním
odpadem. Pod šachtou musela být sůl přesypána do pevných
vlněných pytlů, které se pomocí lan vytahovaly na povrch.
V dole Christian von Tuschwerk se našla část pevné
vlněné tkaniny z velkého transportního pytle. Odkrylo se
zde i 4 cm silné lano vyrobené z lipového lýka, jeho zátěž
se pohybovala kolem jedné tuny. Délka lana není známa,
po několika metrech mizí opět v *Heidengebirge* ale asi ne-
dosahuje až na povrch, náklad se pravděpodobně dopravo-
val etapovitě od těžební haly k těžební hale. Transportní
pytle dokládají vysoký organizační stupeň těžby v době
bronzové, objeveno jich zatím bylo pět. Při obsluze lan
chránily ruce kožené chrániče prstů a dlaní, které patří
k typickým nálezům z archeologického výzkumu v dole
Christian von Tuschwerk.

Louče z tenkých štípaných tyčí převážně z jedlového
a smrkového dřeva byly dlouhé jeden metr a zajišťovaly
osvětlení, pro transport se vázaly lipovým lýkem do svazků
po 40 kusech. Kromě lan z lýka se používaly i provazy
z trávy, kožené řemeny se objevují vzácně. Četné jsou ná-
lezy houžví zhotovených z mladých, vzájemně zkroucených
haluzí. Jako tažná poutka se upevňovaly na těžká dřeva,
s nimiž se muselo pohnout. V dolech z doby bronzové byly
nalezeny fragmenty lněných, konopných, ale především
vlněných látek a také části oblečení z kožešin a kůže.
S chlupy dovnitř se nosila kuželovitá kožená čepice, z její-
hož vrcholu visely pruhy kůže. Doložené fragmenty zvíře-
cích měchýřů prozrazují používání nádrží na tekutiny, mě-
chýře snad sloužily jako lahve na vodu.

Unikátní dřevěné schody odkryté v dole Christian von
Tuschwerk jsou 8 m dlouhé, 1,20 m široké a představují
nejstarší zachované dřevěné schody v Evropě. Datum ská-
cení stromů bylo na základě dendrochronologie určeno do
let 1344 a 1343 př. Kr. Mezi dřevy zřícenými v důlní šachtě

ležely další části schodů shodné konstrukce, byly ovšem
užší a sloužily k pohybu horníků v šachtě. V dolech z doby
bronzové tak existovaly dvě varianty schodů. Široké ležely
v těžebních halách na důlním odpadu a usnadňovaly chůzi
osob odnášejících náklad, úzké schody sloužily horníkům
pohybujícím se v šachtách. Dosud žádný dřevěný objekt
z dolů doby bronzové není datován do doby po roce 1245
př. Kr.

Činnost dolů ukončil velký sesuv hornin a hlín, který
vytvořil na povrchu až 30 m vysokou dodnes patrnou
hranu. Původní povrch z doby bronzové zůstal pohřben pod
několika metry mocnou vrstvou šterku a těžba soli se
v Hallstattu obnovuje až v 9. stol. př. Kr. ve starší době že-
lezné. Sídliště i pohřebiště z doby bronzové lze jen obtížně
nalézt, protože údolí Salzbergu bylo v prehistorických do-
bách zasaženo mnohými sesuvy půdy. Určitou indicií po-
skytují jen ojedinělé nálezy sídlištní keramiky nalezené při
povrchové stavební činnosti. Autoři publikace se domnívají,
že normální vesnické obyvatelstvo žilo celý rok nahoře
v blízkosti štol. Dimenze dolu a geologické podmínky vyža-
dovaly k udržování šachet stále přítomnou skupinu lidí.
Nelze vyloučit, že těžební aktivita v Hallstattu neskončila
ve 13. stol. př. Kr., ale mohla probíhat na jiném místě, které
dodnes nebylo objeveno.

Sůl nepředstavovala jediné zboží, které bylo z údolí Salz-
bergu vyváženo. Od pozdního 19. stol. se zde naráželo na
čtvercové roubené konstrukce zapuštěné do země. Zatím je
známo 8 takových poloh, dvě z nich byly archeologicky pro-
zkoumány a dokumentovány. Čtvercové nádrže sroubené
z kulatin se vyznačují dvojími, hlínou vyplněnými stě-
nami a jsou nyní interpretovány jako nádrže určené k pro-
solování masa prasat. S pomocí radiokarbonové metody
mohly být stavby datovány do doby bronzové, na přelom
13./12. stol. př. Kr. Při výzkumu archeologové odkryli velký
počet zvířecích kostí, převažovaly kosti končetin a spodní
čelisti prasat. Roubené nádrže i vrstvy zvířecích kostí od-
kryté v jejich bezprostřední blízkosti nám dávají obraz
dobře organizované a vysoce specializované a rozsáhlé pro-
dukcce nasoleného masa. Z místa chovu se na Salzburg do-
pravovaly zřejmě jen části těl nejbohatší na maso. Po na-
solení pak vepřové šunky pravděpodobně zrály zavěšené ve
vhodném klimatu důlních štol. Solná metropole doby bron-
zové v Hallstattu měla mezi pohořím Dachstein a Hallstatt-
ským jezerem jen málo ploch vhodných k zemědělství. Vy-
užívány byly zřejmě rozsáhlé prapastviny v pohoří Dachstein.
Vedle produkce mléka nepochybně existoval i chov dobytka
pro maso. Hospodářství horských pastvin hrálo ve vnitroal-
pských regionech významnou roli. Na 280 km² bylo dosud ob-
jeveno 21 pozůstatků pravěkých chat. Jednalo se o roubené
stavby na kamenné podezdívce, radiokarbonové datování zu-
helnatělého dřeva klade většinu z nich do střední doby bron-
zové. Dosvědčují salašnictví především v nadmořské výšce
od 1700 m do 1000 m.

Ve starší době železné, kolem roku 900 př. Kr., je zahá-
jena perfektně organizovaná těžba a v Hallstattu nastává
období rozkvětu produkce soli. Doklady dolování v tzv. vý-
chodní skupině byly rozptýleny na ploše 54 000 m² a hor-
níci zde pronikali až do hloubek 200 m. Těžba starší doby
železné se vyznačuje zcela novou těžební strategií a tech-
nologii. V protikladu k době bronzové se při hledání boha-
tých solných větví už nešlo vertikálně do hloubky, nýbrž
byly zakládány horizontální těžební haly, které sledovaly
průběh solných žil. Těžba zde probíhala kontinuálně přes
půl tisíciletí a těžební společnost dosáhla značného bo-
hatství, jak je patrné ze světově proslulého pohřebiště.
Enormní dimenze důlních prací dobře ukazuje nejlépe pro-
zkoumaná těžební hala ležící mezi lokalitami Kilbwerk,
Kernverwässerungswerk a Stügerwerk, která dosahovala
délky 170 m, šířky 5–27 m a výšky 20 m. Horníci postupo-
vali stupňovitou těžbou směrem nahoru. V 6. stol. př. Kr.
končí monopolní postavení producentů soli v Hallstattu, pro-
sazuje se mocný konkurent ve 44 km vzdáleném Dürrn-
bergu. Obě centra musela zásobovat solí obrovskou oblast

zasahující až do regionů jižně od Alp. Autoři publikace naznačují novou teorii, která interpretuje zvláště tvarované masivní desky soli vylamované v Hallstattu jako reakci na novou konkurenci. Vytesávané bloky ve tvaru srdce mohly být charakteristickou obchodní značkou producentů soli z Hallstattu. Při těžbě se zde z neznámých důvodů dále používal špičák z bronzu, zatímco v Dürrnbergu u Halleinu se již pracovalo výhradně se špičáky železnými. Dvě objevené odlomené desky měly podobu poloviny srdce, vážily 12 kg a 42 kg.

Oproti době bronzové se změnila i technologie transportu, na povrch se bloky soli vynášely šikmými štolami na rameni přivázané pravděpodobně řemeny ke dřevu. Stopy opotřebených nalezených bot vypovídají o stoupání po žebříku nebo schodech a velikost bot ukazuje na děti, mladistvé nebo drobné ženy. Antropologické analýzy kosterních pozůstatků z pohřebiště prozrazují jednostranné zatížení těla těžkými břemeny hlavně u ženských koster. Stopy opotřebenosti na kostrách mužů poukazují na velmi silné zatížení svalstva ramen a plecí, tomu by odpovídalo odlamování soli špičákem. Velkou pozornost věnují autoři organickým nálezům ze solných dolů doby bronzové i starší doby železné, které jsou předmětem výzkumu rozličných vědních disciplín, archeologie, botaniky, chemie a zoologie. Část artefaktů z doby železné vykazuje četné opravy svědčící o dalším používání i po poškození, naproti tomu těžba v době bronzové působí téměř až marnotratně.

Informace o každodenním jídle horníků ze starší doby železné prozrazují nálezy velkých dřevěných lžic na vaření se zbytky jídla, dřevěné oválné zdobené schránky s krustou sýra, skořápky lískových oříšků, střepy hliněných hrnců, lidské exkrementy. Vařilo se přímo v dolech, masivní kusy zuhelnatělého dřeva prozrazují stopy po velkých ohnících, které sloužily k osvětlení, vaření i ohřátí vzduchu. Množství nalezených exkrementů je větší než podobných nálezů z doby bronzové. Botanický výzkum ukazuje na stereotypní složení z ječmene, prosa a bobu obecného. Zvířecí kosti z nohou, ocasu a žeber prasat, ovcí nebo koz, doplňují jídelní lístek a prozrazují snad obdobný vařený pokrm z masa, ječmene, prosa a luskovin, tzv. *Ritschert*, který patří k typickým jídlům východoalpské regionální kuchyně. Nalezly se i dřevěné nádoby, z nichž se pokrm jedl nejspíš rukama.

Nedostatečné hygienické podmínky umožňovaly snadný přenos parazitů, doloženy jsou odolné slupky vajíček červů žijících ve vnitřnostech lidí, schránky hnid prokazují veš šatní.

Kůže a kožešiny byly důležitou surovinou pro prehistorickou těžbu, zpracovávala se na pokrývky hlavy, boty, řemeny, oblečení a transportní pytle. 87 % z 229 nálezů kůže doby železné pochází z domácího dobytka.

Sůl konzervovala i textilie z doby bronzové a železné, registrováno je více než 500 jednotlivých tkanin. V době bronzové převažuje jednobarevná látka z vlněné příze hrubšího druhu se silnými vlákny a menší hustotou tkaní v pojivu plátna. Známé jsou ale i jemné a technicky komplikované látky, doloženo je barvení modrou a žlutou barvou. Pro střední Evropu se v Hallstattu nacházejí dosud nejstarší látky ze střední doby bronzové, které v našich zeměpisných šířkách prvně dokládají použití modré barvy – idigotín. Tkaniny z doby halštatské jsou jemnější, často barevně kostkované nebo pruhované. Karmínová červena na látkách pochází z barvicích druhů hmyzu, které žijí ve Středomoří nebo v západní Asii. Importován do Hallstattu musel být hmyz nebo jím zbarvené látky.

Následující kapitoly se podrobně zabývají pohřebištěm v Hallstattu. Nejstarší zpráva o nálezech přímo z Hochaltalu nad Hallstattem pochází z r. 1710. Větší část prehistorického pohřebiště prozkoumal důlní mistr Johan Georg Ramsauer, který zde vedl vykopávky v letech 1846–1863 a odkryl 980 hrobů. V roce 1868 vychází obsáhlá monografie E. Sackena: „Pohřebiště z Hallstattu v Horním Ra-

kousku a jeho starožitnosti“, lokalita Hallstatt pak dává jméno celé epoše starší doby železné. V roce 1874 uvádí pojem halštatská kultura švédský archeolog Hans Hildebrand. Přírodovědněhistorické muzeum ve Vídni zahájilo nové výzkumy na pohřebišti v roce 1993 a do roku 2007 odkrylo 98 nových pohřbů. Nápadná je velká hustota v rozmístění jednotlivých hrobů, jejich původní celkový počet na nekropoli se odhaduje na 5 až 6 tisíc. Pohřebiště bylo využíváno během časového úseku 400 let, nejstarší pohřby začínají na konci doby bronzové, kolem r. 800 př. Kr. a časné hroby jsou nápadně rozptýlené. Pohřbívat se začalo současně na různých místech, své mrtvé zde pravděpodobně ukládaly různé rodiny, případně klany. Pro starší stupeň Ha C z časového úseku 800–600 př. Kr. jsou příznačné hroby válečníků s bronzovými nebo železnými meči. Z nekropole pochází 20 mečů, některé mají skvostné rukojeti zakončené hřibovitě tvarovanými hlavicemi ze slonoviny s vložkami jantaru. Hroby bojovníků z mladšího stupně Ha D byly vybaveny dýkami s anténovitou rukojetí. K nejmladším nálezům se řadí ojedinělé pohřby s latenským inventářem, vyniká např. hrob s mečem s figurálně zdobenou pochvou spadající do doby kolem roku 380 př. Kr. V období vymezeném lety 1846–2007 mohlo být odkryto celkem 1500 pohřbů, známé jsou kostrové i žárové hroby. Ve stupni Ha C lze pozorovat více žárových hrobů než později, příčina birituálních pohřbů je ovšem spatřována v sociálním rozvrstvení komunity. Žárové hroby se řadí ke společensky významnější skupině. Zemřelí dostávali do hrobu vlastně šperky, symboly moci, také jídlo a pití v keramických i bronzových nádobách. Skoro všechny pohřby měly nějaké předměty, většinou součástí kroje a ve srovnání s jinými velkými pohřebišti z doby halštatské je počet bohatě vybavených hrobů daleko nad průměrem. Exkluzivní materiály jako zlato, jantar, sklo a slonovina patří k vzácně používaným látkám. Velký podíl na skupině luxusních předmětů mají importy, které se do Hallstattu dostaly už jako hotové výrobky ze vzdálených produkčních center. Zda se obchod se solí odvíjel přímo nebo nepřímo v závislosti na zprostředkujících obchodnících, si autoři nedovolují rozhodnout. Bohatství plynoucí ze soli umožňovalo uzavřené skupině osob získávat věci, které se nacházejí jen v knížecích hrobech. Antropologicky mohlo být zkoumáno 215 koster, 81 % se přisuzuje dospělým, 19 % neouspělým. Výsledky výzkumu dokazují, že nejméně část obyvatel zde těžce pracovala a s prací v solných dolech začínala už v časném dětství nebo mládí. Děti, mladiství, ženy a muži byli zapojeni do výrobního procesu založeného na dělbě práce.

Široce pojatý interdisciplinární výzkum lokality zahrnuje i archeometrické analýzy keramiky, zkoumáno bylo zatím deset keramických nádob ze dvou bohatých hrobů Ha C. Tři z uvedených deseti nádob se dostaly do údolí v Salzbergu s největší pravděpodobností jako importované zboží.

Kolem poloviny 4. stol. př. Kr. dochází v Hallstattu k náhlému ochromení dosud rozkvétající těžby soli a na některých místech pokrývá původní povrch až 8 m silná vrstva sutí. Z vrcholu *Steinbergkogel* opakovaně docházelo k masivnímu zřícení skal a velký sesuv kamenů a šterku tehdy zasypal značnou část údolí Salzbergu. Horníci z Hallstattu ale neopustili bohatá ložiska, zřejmě jen přemístili těžbu soli na chráněná místa. V mladší době železné se důlní revír a sídliště horníků nacházelo ve výše položené a lépe chráněné poloze. Těžba v tzv. západní skupině na *Dammwiese* začala ve 2. stol. př. Kr. ve výšce 1 350 m n. m., probíhala na ploše 72 000 m² a dosáhla hloubky 330 m. Muselo se jednat o největší prehistorické důlní dílo, těžební technologie ale není známá, k dispozici je jen málo nálezů: lopaty, násady k náradí, houžve a kožená bota. Koncem 19. a v 1. polovině 20. stol. archeologický výzkum zachytil část sídliště horníků s obytnými a hospodářskými budovami ze dřeva. Kyselé prostředí rašeliny poskytovalo dobré podmínky pro zachování organických materiálů. V roce 1937 byl objeven vstup do štoly s dochovanou výdřevou vchodu. Kdy došlo k zániku dolu, nelze s určitostí rozhodnout. Síd-

lišť z doby římské a současné pohřebiště se nacházelo na úpatí Salzbergu, z Hochtalu nad Hallstattským jezerem žádné doklady o římské těžbě nejsou. Předpokládá se, že osada z mladší a pozdní doby laténské na *Dammwiese* i západní skupina dolů existovala až do doby římské a Římané se omezili jen na kontrolování obchodu se solí.

V závěrečných kapitolách se autoři ptají, co obě velká nadregionální centra produkce soli – Hallstatt a Dürrnberg – spojuje a jaké mezi nimi existují rozdíly. Vzhledem k výhodné dopravně geografické poloze na okraji Alp měl Dürrnberg vhodnější polohu k utváření hospodářských struktur. Hallstatt byl průkopníkem těžby soli, ložiska v Dürrnbergu se začala využívat až od 6. stol. př. Kr. Současně bylo založeno více vstupů do dolů na svazích Hahnrainbergu i Lettenbühlu, na začátku 4. stol. se budují dvě další důlní díla. Mnohostranně rozvinutá obec v Dürrnbergu musela zásobovat potravinami nejméně 200 horníků, kteří se snad celoročně zabývali těžbou soli. Horníci používali nový nástroj, železný špičák, využívali i klínovité motyky v kombinaci s těžkými sekerami s tulejí, tesařský nástroj zastupovala tesla. Nálezy nástrojů a oblečení z dolů ukazují na účelné a jednoduché vybavení horníků. Výzkumy průmyslové sídelní aglomerace v Ramsautal potvrzují přítomnost různých dílen, které doly zásobovaly. Důlní technologie užívaná v Hallstattu byla na Dürrnbergu podstatně dále rozvinuta, nápadná je např. těžba prováděná v etážích. Během 4. stol. př. Kr. dochází občas k úpadku těžby, svědčí o tom rozsáhlé hlinité závaly prozrazující zaplavení některých dolů. Až v pozdním 3. stol. př. Kr. lze registrovat nové zintenzivnění dolování. Pro 4. stol. př. Kr. autoři uvažují o krizi osídlené krajiny severně od Hallstattu a Dürrnbergu. Nevylučují ani souvislost se zhoršením klimatu ve 4. stol. př. Kr., které snad také způsobilo konečný zánik východní těžební skupiny v Hallstattu. Alpské podhůří bylo v pozdním 4. stol. skrovně osídleno, ale těžba soli v Dürrnbergu pokračovala, což vypovídá o značné hospodářské síle tohoto produkčního centra. Dürrnberg přežil jako hospodářská metropole až do pozdní doby laténské, kdy byla otevírána stará důlní ložiska i zakládány nové důlní revíry. Těžební aktivity je možné datovat až do konce doby železné, ovšem nálezy z doby po zániku oppid v polovině 1. stol. př. Kr. jsou velmi vzácné.

Kniha je určena širšímu okruhu čtenářů a podávává poutavý přehled o těžbě soli ve východoalpské oblasti, který čerpá z nejnovějších výsledků archeologických výzkumů.

ANAS 19–20/2006–2007

Museo Nacional de Arte Romano de Mérida, Mérida
289 s., obrazová příloha, tabulky a mapy v textu.
Bez ISSN, bez ISBN

Různorodé příspěvky ročníku 19–20/2006–2007 periodika ANAS, vydávaného každoročně Národním muzeem římského umění v Méridě (*Museo Nacional de Arte Romano de Mérida*) a zaměřeného především na archeologii oblasti *conventus emeritensis* (oblast Méridy, region Extremadura, Španělsko), spojuje jednotné téma: dějiny a kultura antické *Augusty Emerity* (dn. Mérida).

V úvodním příspěvku J. M. Álvarez Martíneze *Aspectos de las élites emeritenses en el Bajo Imperio a través de los programas iconográficos* (s. 13–29) je analyzována emeritská výše postavená společnost (elita, *domini*) v období pozdního císařství (dominátu), a to především na základě epigrafických a ikonografických památek. Autor se zabývá postavením příslušníka elity v rurální (*in rure*) i městské společnosti antické Emerity v pozdní antice, jeho téměř „kosmokratickým“ charakterem jakožto majitele pozemků (*villae*) s téměř neomezenou mocí. Podrobněji je analyzována role venkova a města v pozdně antické společnosti v okolí Augusty Emerity, to vše ve světle archeologické evidence (skulptura, mozaiky, architektura); autor vnímá tuto problematiku rovněž z hlediska intelektuálního života pozdně antické elity v Hispánii. Martínez představuje vybrané figurální mozaiky z méridské oblasti (např. mozaiky z villy „Las Tiendas“ a další v Museo Nacional de Arte Romano) a jejich ikonografii (především orfické náměty jako jeden z aspektů reprezentace intelektuálního života pozdně antické elity, zobrazení – „sebe-representace“ – příslušníků elity v loveckých scénách apod.).

Otázkou elity v antické Emeritě se zabývá ve svém příspěvku *Epigrafía funeraria, riqueza y auto-representación de la élite: El conventus caesaravgustanus* (s. 31–42) rovněž J. Andreu Pintado, jenž postavení vyšších vrstev antické společnosti v Méridě sleduje na základě epigrafických funerálních památek a způsobu vlastního zobrazení elit v této oblasti.

Článek *La inscripción del puente de Emerita (483 d.C.) y el dominio de la Península Ibérica en época del rey visigodo Eurico* (s. 43–48, autor J. Arce) přináší novou interpretaci nápisu, jenž zachycuje okolnosti přestavby římského mostu v Méridě, datované do r. 483. Tento nápis se dochoval pouze v diskutabilním prepisu v kodexu *Codex Toletanus* z 8. st. Na základě vlastní interpretace řádků 5–8 textu dochází J. Arce k závěru, odlišnému od ostatních předchozích interpretací nápisu, totiž že ve správě visigótského krále Euricha nebyl v době přestavby mostu celý Iberský poloostrov. Autor uvádí také celý překlad tohoto nápisu z kodexu *Codex Toletanus* i jeho kritickou revizi a na základě této vlastní revize doposud přijímaných interpretací nápisu předkládá čtenáři nový kritický pohled na visigótské dějiny Hispánie 5. st.

V článku *Dos mosaicos sirios con perros de caza de la Colección Clos de Barcelona* (s. 49–59) se jeho autor J. M. Blázquez Martínez zabývá dvěma syrskými mozaikami s motivem loveckých psů ze sbírky „Clos“ v Barceloně a jejich syrskými a východními předlohami a na základě stylových paralel je datuje do 5. st. n. l. Autor analyzuje styl a ikonografii těchto mozaik se zvláštním zřetelem na florální ornament, jímž jsou jednotlivé scény orámovány, a na motivy, které doprovázejí figurální kompozici; srovnává styl i kompozici „barcelonských“ mozaik s mozaikami syrskými a severoafrickými.

Rozboru dochované vědecké korespondence dvou předních španělských archeologů 1. pol. 20. stol., J. R. Mélidy, významného archeologa pro méridskou oblast, a J. Sanguina Michela, sekretáře časopisu *Revista de Extremadura*, se věnuje elaborát *José Ramón Mérida y la arqueología en Cáceres. La correspondencia con la revista de Extremadura*

(s. 61–85, autor E. Cerillo Martín de Cáceres). Z korespondence obou badatelů se dochovalo 25 dopisů, uložených dnes v archivu periodika *Revista de Extremadura*. Tyto dopisy autor v přepisu uvádí na str. 69–85 v plném znění.

J. Luis de la Barrera se ve svém příspěvku *Expolios de arquitectura decorativa romana y visigoda en el „Jardín de Antigüedades“* (s. 87–105) věnuje antickým spoliím římské a visigótské dekorativní architektury, jejíž fragmenty jsou dnes uloženy na několika místech v Méridě, resp. v mnoha případech byly fragmenty sekundárně využity v méridských stavbách (Jardín de Antigüedades, Parador de Turismo). Architektonické fragmenty, jež představují hlavní osu příspěvku, pocházejí ze sbírky vytvořené v 18. stol. dr. Fornerem y Segarrem a P. Domingem de Nuestra Señora, původně umístěné v Convento - Hospital de Jesús Nazareno. Tato sbírka čítala mnohé archeologické artefakty, mezi nimi nejen architektonickou dekoraci, ale také epigrafické památky a další soulpturu. Autor vytvořil přehledný katalog architektonické dekorace s uvedením přibližné chronologie, provenience jednotlivých exemplářů a s uvedením typu materiálu. Bohužel tento katalog není doplněn kompletní obrazovou přílohou.

Téma archeologie antické Augusty Emerity neopouští ani následující příspěvek *Una vía sepulchralis en la necrópolis oriental de Augusta Emerita* (s. 107–138) od autorky E. Gijón Gabriel, zaměřený na komplexní analýzu tzv. *vía sepulchralis* římské i visigótské Emerity. Aspekty, jimiž se autorka zabývá, jsou především topografie a lokalizace nekropolí podél hlavních cest v Emeritě. Nekropole podél cest, jež tvořily komunikační osu antického města, rozděluje autorka dle hlavních směrů na sekci severozápadní, severovýchodní, jihovýchodní a jihozápadní; rozlišuje dále funérální zóny A–D. Velkou část studie zaujímá topografie tzv. *vía sepulchralis* a přidružených nekropolí, jež jsou rovněž podrobně rozebírány z architektonického hlediska (např. nekropole *del Albarregas*). Na s. 128–130 autorka uvádí jednotlivé typy pohřbů, které jsou v dané lokalitě hojně zastoupeny.

Obsahem příspěvku *Tertiolvs: um antropónimo na villa romana da Quinta das Longas* (s. 139–147) od portugalských autorů A. Guerry, A. Carvalha a M. J. de Almeidy je analýza nápisu „Tertiolvs“ na fragmentu okraje nádoby (*dolium*), pocházející z římské vily v Quinta das Longas (Elvas, Portugalsko), jež se v římském období nacházela ve sféře vlivu antické Emerity. Nádoba je datována *ante quem* na konec 3. st. – začátek 4. st. n. l. Autoři představují obecné hospodářské poměry této oblasti, věnují se architektuře a výzdobě římské vily *das Longas*; z lingvistického, onomastického i historického hlediska rozebírají různé aspekty názvu „Tertiolvs“ a rozšíření jeho variant (viz též tabulka na s. 146).

Regionu *Ugultunia* a jeho romanizaci se v článku *Las inscripciones, testimonio de la explotación del territorio de Ugultunia* (s. 149–168) věnují M. Leyguarda a J. L. Ramírez Sádaba. Autoři studují pět nápisů, pocházejících z oblasti *Ugultunia* v Hispánii, z nichž tři byly dosud neznámé a dva analyzované doposud pouze částečně. Na základě podrobného studia nápisů i nálezových okolností (lokalizace nápisů, chronologie) se autoři snaží vytvořit přehledný obraz procesu romanizace tohoto města i společenských změn v 1.–3. století n. l.

S. López Moreda v článku *La Laus Hispaniae de Juan Pablo Forner, un emeritense ilustrado* (s. 169–184) popisuje skeptické nazírání italských humanistů na španělskou vědu a učenost a ozvěny tohoto vztahu v díle méridského učenice 18. st. J. P. Fornera.

Římskými mozaikami (tzv. mozaikou *Opory*), pocházejícími z archeologických výzkumů realizovaných v ulici *Calle Sagasta* v Méridě a mozaikami uloženými v Museo Nacional de Arte Romano v Méridě, se zabývá G. López Monteagudo ve svém článku *Nuevas documentos del mosaico emeritense de Opora* (s. 185–222). Tyto mozaiky, dochované ve frag-

mentech, nesou převážně geometrické a florální motivy (*girlandy, xenia*), doplněné o figurální kompozice (především zvířecí motivy), které tvořily okrajové části (borduru) hlavního výjevu. Autor podává stručný přehled o okolnostech výzkumu a nálezů mozaik, dále o stratigrafii místa, na němž byly mozaiky nalezeny (*domus romana* z 1. st. př. Kr. – *domus* pozdně antická). Autor pátrá po analogiích k méridským mozaikám v dalších městech Iberského poloostrova i ve východních oblastech, studuje možnou rekonstrukci kompozice, složení mozaiky a ikonografii. Z hlediska ikonografie se věnuje alegorické postavě *Opory*, spojované se sklizní, vinobraním či s podzimem a obsahující silný bakchický podtext a symboliku hojnosti; srovnává tuto postavu s příbuznými analogiemi, jež nalézá např. v alegoriích *Tryphé, Amerimnia* či *Euphrosyné*.

Skulpturálnímu umění je věnován příspěvek *Estatua colosal en el Teatro Romano de Augusta Emerita* (s. 223–252) od T. Nogales Basarrate. Autorka v něm podrobila analýze několik fragmentů (např. fragment ruky držící sféru) pocházejících z kolosální sochy, umístěné původně u římského divadla v Emeritě, z nichž některé nebyly dosud publikovány. Tyto fragmenty byly nalezeny v rámci archeologického výzkumu prováděného v roce 1912. Autorka se přiklání k identifikaci těchto fragmentů jako součásti kolosální sochy konstantinovského období, méridská socha by tak mohla být srovnána s dalšími kolosálními císařskými sochami, oblíbenými v římské říši 4. st., či s personifikací bohyně Romy. Článek je doplněn katalogem a rekonstrukcí možné lokalizace sochy na prostranství mezi méridským divadlem a amfiteátre.

Příspěvek *Imitatio principis: La propaganda imperial en acuñaciones de los usurpadores del siglo IV* (s. 253–266, autorka P. Pavón) je věnován emisím mincí tří uzurpátorů 4. st. (Maxentius, Magnentius, Maximus) a způsobu jejich politické propagandy (využití prvků imperiální ikonografie).

V článku *Fragmentos reliquarios del santuario de los dioses orientales de Augusta Emerita* (s. 267–278) autorka Ana M. Rodríguez Azcárraga analyzuje několik skulpturálních fragmentů, nalezených r. 1902 na lokalitě Cerro de San Albín (Mérida), a předkládá jejich možnou rekonstrukci jakožto součásti výjevu tauroktonie, tj. s postavou Mithry zabíjejícího býka. Podle autorky měly tyto fragmenty náležet do výzdoby méridského mithrea. Autorka popisuje analogické scény a ikonografii celého výjevu a na jejich základě celý výjev rekonstruuje.

V závěrečném příspěvku *El circo romano, sus partes y el simbolismo* (s. 279–289) od G. Vespignaniho (Bologna, Itálie) je pojednáno téma ikonografie pozdně antických círků a jejich úlohy jako nástroje propagandy císařské *aeternitas* a celého impéria, a to na základě studia mozaik s vyobrazením cirků a závodů v cirku, jako symbolické a politicky laděné výzdoby římských vil; a na základě studia dalších uměleckých památek od období republiky do období pozdní antiky (např. *missorium* císaře Theodosia, konsulární diptycha, vatikánské hypogeum). Autor rozebírá jednotlivá umělecká díla s vyobrazením cirků či kvadrigy se solární symbolikou, a to nejen z hlediska uměleckého (stylového), ale i z hlediska ikonografického a ikonologického; poukazuje na skrytou symbolickou hodnotu zobrazení kvadrigy od helénismu po pozdní antiku a zmiňuje rovněž literární díla, která se tematikou cirků a závodů zabývala (Tertulianus, Cassiodorus a další). Detailně je zde popsán způsob zobrazení cirků v 1.–6. st. n. l. a jednotlivé části římského cirků (*spina, metae, kathisma* atd.), resp. symbolický a ideologický význam cirků v rámci císařské reprezentace a propagandy.

Helena Tůmová (heles@centrum.cz)

Antonio Mateos Martín de Rodrigo

Las pasiones de Santa Eulalia de Mérida o África e Hispania. Raíces africanas católicas y donatistas del cristianismo hispano (siglos III al VII)

Cuadernos Emeritenses 33, Mérida 2009.

338 str., černobílé fotografie, tabulky a mapy v textu.

ISSN 1965-4521

Monografie A. M. Martína de Rodrigo provází čtenáře labyrintem otázek spojených se životem sv. Eulalie z Méridy, jež je až do dnešních dnů zahalena mnohým tajemstvím, a s prameny o životě a umučení této světice (*pasiones*). Autor analyzuje zprávy písemných pramenů a uměleckých památek, zasazuje tuto problematiku do obecného rámce dějin rané církve v Hispánii, resp. v Méridě, kde se sv. Eulalie těšila zvláštní úctě. Pašije o umučení sv. Eulalie (*Pasión de Santa Eulalia*), jež byly postupně rozšířeny v celé římské říši, a jejich výpověď jsou pro autora vodítkem v kulturních a církevních dějinách Méridy jako spirituálního i obchodního centra a spojnicí mezi východem a západem, mezi Afrikou a Hispánií; současně jsou však tyto dějiny zobrazeny ve světle bádání o kultu sv. Eulalie jako interakce tří rozdílných vyznání: katolické víry, donatistického hnutí a ariánské hereze.

Autor se zabývá původem a datací vzniku pašijí o sv. Eulalii (*Pasión de Santa Eulalia*) a dalšími verzemi pašijí (*Pasión Donatista de Santa Eulalia*, 3. st.; *Pasión de San Tirso*, 6. st.; *Pasión de Santa Eulalia de Mérida*, 7. st.); rozebírá hypotézu jejich donatistického původu a onu stále živou diskusi o možné existenci dvou hispánských světic téhož jména a podobného osudu (srov. sv. Eulalie z Barcelony), či naopak o jejich společné identitě. Opírá se nejen o pašije, ale také o martyrologia (*Martirologio de Prudencio*, *Martirologio Donatista*), další písemné zprávy a hymny (*Peristéphanon* – Hymnus III, *Acta Martyrj*) a o srovnání historiografických a hagiografických informací hispánských pašijí a biografií svatých (jejich přehled i s navrhovanou dobou vzniku uvádí v tabulkách na str. 48–50; podrobněji se zabývá např. sv. Vincentem – *Pasión de San Vicente*). Z velké části se autor věnuje otázce donatistického vlivu na redakci hispánského pasionálu a pašijí o sv. Eulalii; v této souvislosti kriticky nazírá pašije o sv. Eulalii z Barcelony (*Pasión de Santa Eulalia de Barcelona*).

K určení původu světice se autor opírá rovněž o archeologické a epigrafické památky z oblasti Méridy, antické *Augusty Emerity* (viz např. deska s nápisem pocházející z fóra antického města, jež je datována do konce 3. st. – první polovina 4. st. n. l.).

Pašije o sv. Eulalii jsou srovnávány s dalšími literárními památkami Hispánie (historiografie svatých a mučedníků). Zvláštní pozornost je věnována ústřední, i když záporné, postavě příběhu umučení sv. Eulalie – římskému soudci, resp. *vysoce postavenému úředníkovi v římské správě*, Calpurnianovi v Méridě, jenž mohl být dle autora zodpovědný za mučednickou smrt světice. V této souvislosti se autor věnuje otázce identifikace postavy jistého Datiana, jenž měl dle pašijí o sv. Eulalii odsoudit světici k mučednické smrti (str. 75–92). Zde shledává autor užitečné srovnat různá svědectví o osobě Datiana v dalších hagiografiích (např. *Pasión de Santa Leocadia de Toledo*) a martyrologiích; uvádí rovněž hypotézu o možné záměně jména *Datianus* se jménem císaře Diocletiana (str. 91).

Druhá část knihy je věnována dataci různých redakcí pašijí o sv. Eulalii od 4. do 7. st. a možnému donatistickému původu této hagiografické tradice: autor se zde zaměřuje především na otázku datace původního textu, z něhož redakce vycházely; na str. 110–125 pak uvádí citace dalších autorů, kteří se zabývali pašijemi a hagiografií sv. Eulalie (*Pasión, Actas de Santa Eulalia*). Dataci, jednotlivým chronologickým fázím vzniku a redakcím (i redakci visigótské) pašijí o sv. Eulalii i jejímu možnému donatistickému původu a africkým vlivům je věnována kapitola VI

(str. 127–140). V této kapitole je překročen úzký rámec studia literární tradice zaměřené na hispánské mučedníky a čtenáři je umožněno poznávat situaci hispánské církve obecně, její vztahy k církvi severoafrické a k donatistickému hnutí, které dle autora mohlo stát u počátků hagiografie sv. Eulalie. Kapitulu VII věnuje autor shrnutí vědeckých hypotéz Juana Gil Fernández, Pedra Castillo Maldonada, týkajících se *Pasión de Santa Eulalia*, a možné rekonstrukci umučení sv. Eulalie i otázkám začlenění úcty k svaté Eulalii mezi tzv. třináct svatých (*los trece martirios*).

Třetí část knihy opět rozvíjí myšlenku afrických, resp. donatistických vlivů na pašijové cykly hispánské církve, zvláště umučení sv. Eulalie, v níž autor představuje jednotlivé hypotézy; detailněji je pojato téma koexistence katolické víry a šíření donatistického hnutí v Hispánii a jeho konsekvence (viz též kapitola IX). Původ hagiografie sv. Eulalie autor analyzuje rovněž z lingvistického hlediska, rozebírá jednotlivé aspekty, které by mohly korespondovat se severoafrickými vzory.

Čtvrtá část knihy je věnována hypotéze o „reduplikaci“ sv. Eulalie, resp. oně stále živé diskusi o existenci či neexistenci dvou světic téhož jména: sv. Eulalie z Méridy a sv. Eulalie z Barcelony. Autor se zabírá myšlenkou „extrémní“ imitace sv. Eulalie z Méridy do podoby sv. Eulalie z Barcelony, jejíž svátek je slaven 12. února. Autor popisuje spleť cest středověkých písemných pramenů, které mohly zapříčinit vznik této tradice. Čtenáři jsou předloženy argumenty obou názorových táborů, tj. těch badatelů, kteří zastávají výlučnost existence sv. Eulalie z Méridy (sv. Eulalii z Barcelony považují za literární reduplikaci svatě z Méridy), i těch, kteří zastávají existenci obou světic, opírajíce se především o svědectví kalendáře z Carmony (*Calendario de Carmona*). Autor též srovnává prameny, z nichž čerpala martyrologia, která zmiňují obě mučednice, a dále na str. 257–261 uvádí několik verzí překladu hymnu o sv. Eulalii z Barcelony (latinskou verzí, verzí ve středověké katalánštině a kastilštině). V kapitole XI je čtenáři nabídnuto srovnání pašijí (*Pasiones*) o sv. Eulalii v méridském a barcelonském podání.

V páté a závěrečné části knihy autor předkládá čtenáři možnou rekonstrukci okolností umučení sv. Eulalie, jak z hlediska písemných zpráv a literární tradice (redakcí), tak i z pohledu prvotního (starokřesťanského) zobrazení: autor se rovněž pokusil o vytvoření literární tzv. ideální rekonstrukce pašijí.

Knihla přináší čtenáři podrobnou a z mnoha pohledů nazíranou analýzu a reflexi pozdně antických i raně středověkých písemných zpráv o sv. Eulalii z Méridy a dalších hispánských hagiografií a nabízí výchozí informace pro dedukci závěrů ohledně možné reduplikace postavy sv. Eulalie z Méridy. Na několika místech se autor dotýká také obecného rámce dějin rané hispánské církve. Zajímavé jsou rozborby jednotlivých redakcí pašijí i dalších pramenů, které zmiňují sv. Eulalii. Bylo by bezpochyby přínosné pojmout studovanou problematiku více z ikonografického a epigrafického hlediska, které je v knize nastíněno pouze okrajově (např. primárnímu ikonografickému zobrazení sv. Eulalie se autor věnuje velmi stručně v závěrečné kapitole knihy), či srovnat ikonografii obou mučednic.

Kapitoly jsou doplněny obrazovými přílohami a tabulkami, u některých obrázků však chybí podrobný popis (název lokality či stavby, základní datace díla – např. str. 79, 83, 91); poněkud nešťastná je absence závěru.

Helena Tůmová (heles@centrum.cz)

V. I. Markovin — R. M. Munčajev**Severnyj Kavkaz: Očerki drevněj i sredněvěkovoj istorii i kultury**

Rossijskaja akademija nauk, Institut archeologii
Moskva 2003
337 str.
ISBN 5-8125-0275-7

Oba nestoři kavkazské archeologie předložili výsledky svého mnohaletého bádání v prvním vydání této knihy již roku 1988 (*Markovin — Munchaev 1988*). Po bouřlivých letech složitěho politického vývoje Severního Kavkazu se čtenáři dostává po patnácti letech rozšířeného vydání, tentokrát již konečně též v ruském jazyce. Cílem obou autorů, jak oba zkraje přiznávají, je především snaha nastínit složitý vývoj, postupnou kulturní, jazykovou, náboženskou i etnickou rozrůzněnost této oblasti, která se odnepaměti potýkala se „zájmem“ mocnějších sousedních říší.

Úvod knihy podává geografický i strohý politický přehled sledované oblasti. Již zde je čtenář postaven před nelehký úkol, který si oba autoři vytyčili. Konfrontace horských odlehklých sídlišť a úrodného předhůří, nerostné bohatství a především pak strategická poloha na mapě světa z této oblasti udělala novověký Babylon, s velkým množstvím početnějších i menších národů, které zde v současnosti mluví více než 50 jazyky a nářečími. Výrazným nedostatkem však zde je především absence jakékoli, byť alespoň schematické mapy.

První kapitola ze dvanácti pojímá nejzazší historii Severního Kavkazu, totiž paleolit, mezolit, neolit a eneolit. Již od nejstaršího paleolitu jsou osídleny především oblasti Kubánské nížiny a Příčernomoří. Progresivní oblastí s časným nástupem zemědělství (-6. tis.) se nicméně stává východní část – Dagestán s celou Jihokavkazskou oblastí. Zvláštní pozornost je v této kapitole věnována sídlišti Čochskaja (horská část Dagestánu), s kontinuálním osídlením od mezolitu do neolitu, bohužel však bez přiložení jakéhokoli plánu.

Druhá kapitola pojednává o starší době bronzové, která zde začíná již v polovině 4. tis. př. Kr. Severní Kavkaz se tak stává jednou z kolébek metalurgie s dokladem četných kontaktů s Malou Asií, Mezopotámií i Íránem. Do tohoto období zde spadá i přechod k plužnímu hospodářství. Pozornost je věnována dvěma hlavním archeologickým kulturám této epochy, kultuře kuro-arakské, zasahující mj. velkou část SV Kavkazu, a především pak kultuře majkopské na SZ a v centrální části Kavkazu, s pohádkově bohatými pohřby tehdejší aristokracie.

Třetí kapitola se zabývá klasifikací a problematikou chronologie západokavkazských dolmenů, resp. pohřebních mohyl, kde byly tyto stavby budovány v širokém časovém spektru od poloviny 3. tis. do ca 13. st. př. Kr. Zajímavou odlišností oproti analogickým severským dlouhým mohylám bývá precizní opracování jednotlivých kamenů, které tak k sobě přesně sedí a tvoří pevnou konstrukci. Zdá se, že zvyk stavění mohyl sem přijat v již hotové formě, vzory severokavkazských mohyl je možno hledat ve Středomoří.

Ve čtvrté kapitole se autoři snaží vnést světlo do dalšího vývoje doby bronzové na Severním Kavkaze, hlavní pozornost je zde věnována nejpriznáčnějším památkám této doby, mohylám. Dluh severokavkazské archeologie je v této kapitole obzvláště markantní, autoři se zde potýkají s nemalým množstvím lokálních kulturních skupin na různé úrovni vývoje, přílivem stepního obyvatelstva ze severu i s velmi nevyváženým stavem poznání jednotlivých kulturních okruhů a skupin.

Pátá kapitola je věnována atraktivním, ale nikoli doposud podrobnému zkoumání podrobeným, nástěnným skalním malbám. Od pozdního paleolitu až po středověk, resp. novověk byly tyto malby aplikovány především v centrální a východní části severního Kavkazu. Velkým problémem

zůstává otázka jejich datace v místech, kde postrádáme souvislost s archeologickými památkami. Výjevy zobrazené na skalních stěnách se navíc víceméně opakují a navzájem překrývají, potřeba podrobné stylistické a kulturněhistorické studie je tedy markantní.

Kapitola šestá sleduje postupný přerod doby bronzové v železnou, v oblasti Severního Kavkazu pak především ve znamení kobánské kultury. Pozornost je zde věnována její chronologii, regionální rozrůzněnosti, movitým i nemovitým památkám, širokým kulturním kontaktům s ostatními oblastmi a klíčovému postavení centrální kavkazské oblasti na poli železné metalurgie. Mezi 7. a 3. st. př. Kr. se v oblasti severního Příčernomoří usazují Skythové. Jejich hmotná kultura však proniká do celého Kavkazu. Na přelomu 3. a 2. st. se v předkavkazských stepích objevují Sarmaté, jejichž další kroky jsou směřovány především do jižního Dagestánu a dále na jih. Oblast severního Kavkazu se tak záhy dostává do sféry zájmu antických historiků.

Alani a Chazaři vstupují na scénu v následující sedmé kapitole. V 5. st. si Alani podmaňují celou centrální oblast Severního Kavkazu a postupně budují svoji říši, jejíž konec přinesly až mongolské nájezdy ve 13. st. Při popisu katakombního pohřebiště Zmejskoj (Severní Osetie) může čtenář pouze litovat absence barevné přílohy s vyobrazením skvostných předmětů z hrobů alanské aristokracie.

Osmá kapitola je věnována historii Derbentu, města s klíčovou polohou v úzkém nížinném pásu mezi Kaspickým mořem a svahy Kavkazu („Derbentský průchod“). Právě proto o něj jevil zájem Římané, Parthové, Sasánovci, Arabové, Turkové, Mongolové, Rusové a mnohé další národy, které Derbentu vtiskly svou typickou architekturu, náboženství, fortifikační systémy a především pak ono rozmanité kulturní specifikum.

Devátá kapitola se zabývá v mnoha případech unikátními křesťanskými památkami a průnikem křesťanství do jednotlivých oblastí Severního Kavkazu vůbec. V průběhu bouřlivého prvního tisíciletí si zde křesťanství začíná postupně vydobývat své místo na slunci vedle islámu a judaismu, jejichž památkám v knize takový prostor bohužel věnován není.

V desáté kapitole autoři navazují na typický mohylový pohřební ritus pro Kavkaz, s poukazem na mohyly 14.–17. st. v centrální části Předkavkazí, připisované Kabardincům. Zbytek kapitoly je pak věnován psané historii, archeologii sídlišť a hmotné kultuře tohoto národa, jednoho z původních na Severním Kavkazu.

Následující jedenáctá kapitola se snaží přiblížit svěbytnou horskou architekturu, specifika pro určité kulturní a náboženské oblasti a etnika. Hodně prostoru je z pochopitelných důvodů věnováno typickým kavkazským kamenným věžím, které tvoří nedílný kolorit s místní krajinou. V průběhu celé kapitoly nám autoři servírují větší porci exkurzů do etnografie než v ostatních kapitolách, v konfrontaci s předcházející – převážně archeologickou částí knihy, je pak tato kapitola velmi příjemným zpestřením (zvláště pro nearcheologickou veřejnost). V závěru kapitoly se oba autoři ve zkratce věnují tesaným kamenným pomníkům – kenotafům, tolik příznačným především pro oblast Dagestánu.

Dvanáctá kapitola završuje celou knihu nástinem řemesla a užitého umění Severního Kavkazu. V prostředí horských vesnic nebylo zpravidla příliš prostoru pro rozvoj určitého typu umění, specifická výzdoba pro danou oblast se aplikovala v podstatě téměř na všech předmětech denní potřeby, architektuře apod. Společně s řemeslem se tak stává jedním ze znaků daného národa či kulturní oblasti. Tato kapitola tedy podává bližší pohled na řemeslo a kulturu bydlení, oblékání, nejvýznamnějších severokavkazských národů, Adygejců, Balkarců, Karačajevců, Vajnachů, Ingušů, Darginců etc. Vzhledem k tomu, že v mnohých oblastech přetrvává mnoho z hmotné, ale i duchovní kultury pozdního středověku a novověku až dodnes, dostávají autoři svému slovu provést nás Severním Kavkazem od doby,

kdy sem poprvé vkročil člověk až po mírumilovný a mnohdy křehký stav přežívání uměleckých a řemeslných tradic do současnosti.

Je otázkou, komu je tato kniha vlastně směřována, laická veřejnost nejspíš neocení mnohdy až přehnané zabíhání do detailů na poli archeologie, archeolog by naopak přivítal větší množství obrazových příloh, plánů lokalit apod. Přesto se jednohlasně jedná o přehledné archeologické kompendium s historickými a etnografickými glosami, které osvětluje dlouhou cestu za poznáním severokav-

kazské archeologie a upozorňuje na její (doufejme) velké možnosti do budoucna.

Literatura

Markovin, V. — Munchaev R. M. 1988:
Kunst und Kultur im Nordkaukasus. (Seeman-Beiträge zur Kunstwissenschaft.). Leipzig.

Monika Pecinová (pecinovska@arup.cas.cz)